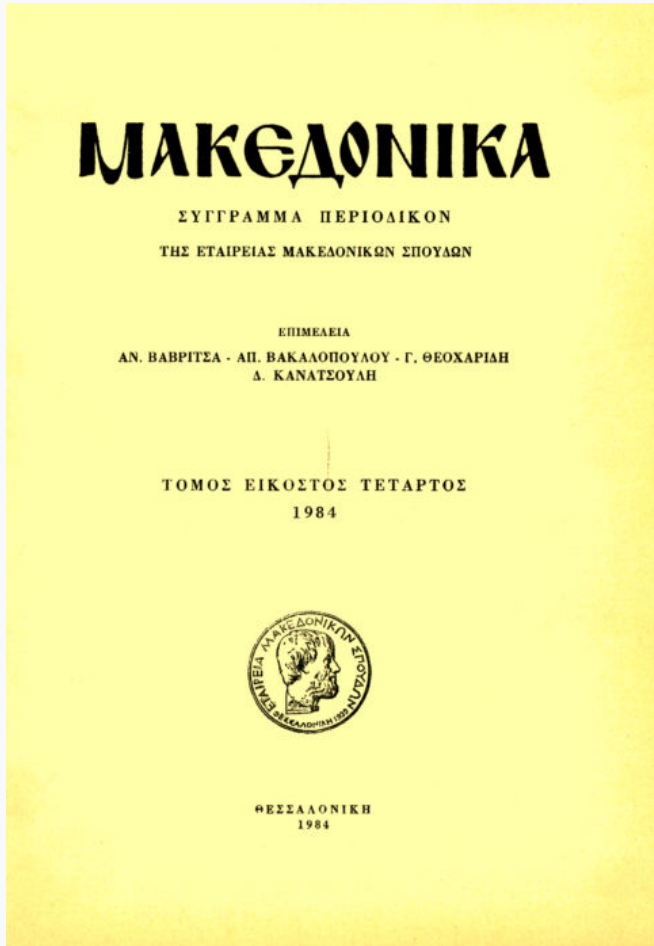

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Βιβλιογραφικό σχέδιασμα για την πόλη και την περιοχή Καστοριάς

Στάθης Πελαγίδης

doi: [10.12681/makedonika.273](https://doi.org/10.12681/makedonika.273)

Copyright © 2014, Στάθης Πελαγίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πελαγίδης Σ. (1984). Βιβλιογραφικό σχέδιασμα για την πόλη και την περιοχή Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 24(1), 261-296. <https://doi.org/10.12681/makedonika.273>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

1. Στοιχεία βιβλιογραφίας για την Καστοριά και την περιοχή της βρίσκουμε ως τώρα μόνο σε ορισμένες μονογραφίες¹ γενικού ή ειδικού χαρακτήρα, όπου γίνονται και οι σχετικές με το θέμα παραπομπές. Δυστυχώς, μας έλειπε κάποιος συστηματικός κατάλογος δημοσιευμάτων για το εν λόγω θέμα.

2. Με την εργασία αυτή γίνεται η πρώτη απόπειρα συστηματικής καταγραφής και παρουσίασης των ποικίλων εργασιών που, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, εξετάζουν θέματα της πόλης μας και της περιοχής της (όπως ορίζεται διοικητικά). Αναγκαστικά μπήκε ο εξής μόνο περιορισμός: εργασίες Καστοριανών, που δεν εξετάζουν ή δε θίγουν καστοριανά θέματα, παραλείπονται. Αντίθετα, εργασίες που αναφέρονται σε Καστοριανούς λόγιους βιβλιογραφούνται.

3. Τίποτε δεν καταγράφηκε χωρίς προηγούμενο προσωπικό έλεγχο. Δεν μπορέσαμε να ελέγξουμε μονάχα αρκετές από τις ιστορικές πηγές, όσες σηματοδοτούνται με αστερίσκο· ήταν δυσεύρετες.

Για κάθε τίτλο εργασίας ή βιβλίου έγινε κι ένα δελτίο. Το γεγονός ότι στη βιβλιογραφία μας περιλαμβάνονται και εργασίες με έμμεσες αναφορές στο θέμα, επέβαλε την ανάγκη να αποδελτιωθούν και έργα «αλλότριου» ή γενικότερου χαρακτήρα, που τυχαίνει, όμως, να εξετάζουν και κάποιες ενδιαφέρουσες πλευρές. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι είναι ανέφικτο να ιδωθούν και να αποδελτιωθούν όλα τα έργα αυτού του είδους. Σίγουρα, δεν είναι λίγα αυτά που μας ξεφεύγουν και μένουν πάντοτε απ' έξω. Το ίδιο περίπου μπορεί να ειπωθεί και για τα περιοδικά: ούτε όλα, αλλά ούτε και όλες οι «σειρές» τους μπορούσαν να αποδελτιωθούν, λόγω της τεράστιας θεματικής ποικιλίας και τοπικής τους διασποράς. Έτσι, από λόγους πρακτικής ανάγκης, περιοριστήκαμε πιο πολύ σε περιοδικά του βορειοελλαδικού και βαλ-

1. Βλ. Π. Τσαμίση, Η Καστοριά και τα μνημεία της. Αθήνα 1945. Θ. Παπακωνσταντίνου, Η Καστοριά. Γεωγραφία, ιστορία, τέχνη. Αθήνα 1930. Ν. Μουτσόπουλου, Καστοριά. Ιστορία-μνημεία-λαογραφία, από την ίδρυσή της μέχρι το 10ο μ.Χ., αι. Προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή (με εικόνες), «Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων» 6 (1974) 257-432. Α. Ορλάνδου, Τα βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς. ΑΒΜΕ Δ' (1938) τεύχ. 1-2.

κανικού χώρου, και λιγότερο σε άλλα, όσο κι αν είναι βέβαιο ότι ακόμη και σε περιοδικά πολύ ειδικού ή διαφορετικού χαρακτήρα (Γυναίκα, Μόδα, Πειραϊκή Πατραϊκή κ.α.) μπορεί να βρεί κανείς ενδιαφέροντα στοιχεία για το θέμα του.

4. Η αποδελτίωση των τοπικών εφημερίδων της Καστοριάς, παλιότερων και σημερινών, αν και ήταν μέσα στους αρχικούς μας στόχους, δεν έγινε, παρά μόνο ευκαιριακά, όπως ευκαιριακά αποδελτιώθηκαν και οι μεγάλες ημερήσιες εφημερίδες.

5. Όσο για τις εγκυκλοπαίδειες, αποδελτιώθηκαν, μόνο αν στα λήμματά τους για την Καστοριά και την περιοχή της σημειώνεται και το όνομα του συγγραφέα.

6. Τα συγκεντρωμένα λήμματα οπωσδήποτε ήταν δύσκολο να μπουν σε κάποιες σαφείς ειδολογικές κατατάξεις. Ωστόσο, για λόγους πρακτικής μεθοδολογίας, χωρίστηκαν στις παρακάτω 11 κατηγορίες:

α) Εφημερίδες-Περιοδικά της Καστοριάς (τίτλοι-εκδοτικά στοιχεία). Δεν αποδελτιώθηκαν συστηματικά, αν και κάθε τόσο δημοσιεύουν αξιόλογες εργασίες και αποθησαυρίζουν ενδιαφέρουσες απόψεις για τοπικά θέματα. β) Ιστορία, γ) Λαογραφία, δ) Αρχαιολογία-Τέχνη, ε) Εκκλησία, στ) Παιδεία, ζ) Χειρόγραφα, η) Γλώσσα, θ) Οικονομία, ι) Γεωγραφία-Ταξίδια-Τουρισμός-Φυσικό περιβάλλον, ια) Χωροταξία-Πολοδομία.

Εννοείται ότι ορισμένα ήταν ανάγκη να καταταγούν σε δύο και περισσότερες κατηγορίες, ανάλογα με τα θέματα που θίγονται.

Η καταγραφή ακολουθεί την απόλυτη αλφαβητική σειρά των συγγραφέων ή εκδοτών. Μόνο στην α' περίπτωση (εφημ.-περιοδ.), ακολουθεί την αλφαβητική σειρά των τίτλων.

7. Πάει πολύ να πιστέψουμε ότι η εργασία αυτή διεκδικεί τίτλους πληρότητας. Για τις δυσκολίες που θίξαμε παραπάνω (αρ. 3), αλλά και από τη φύση της, είναι επόμενο να παρουσιάσει ατέλειες, όπως και κάθε βιβλιογραφική δουλειά, αμέσως μετά τη δημοσίευσή της.

Πριν κλείσω το προλογικό αυτό σημείωμα, θα ήθελα και από δω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στο διευθυντή και στους βιβλιοθηκάρχους της Κεντρικής Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης Δημήτρη Δημητρίου, Βασίλη Παπαγεωργίου, Πασχάλη Σοκόρη και Μαρία Τσαρούχα, στους βιβλιοθηκάρχους της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Αλέκα Ταρνανίδου και Κώστα Πλαστήρα και στο διευθυντή της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Καστοριάς Κώστα Κακαγιάννη. Όλοι τους με συγκινητική προθυμία διευκόλυναν την έρευνά μου—κυριολεκτικά έθεσαν στη διάθεσή μου τις βιβλιοθήκες της ευθύνης τους—και με βοήθησαν αφάνταστα στον εντοπισμό και στη συναγωγή των λημμάτων της βιβλιογραφίας μου.

Θέλουμε να πιστεύουμε ότι με τη δουλειά αυτή θα βοηθήσουμε κάθε

σοβαρή απόπειρα έρευνας—κυρίως από νέους επιστήμονες του τόπου μας—προκειμένου να φωτιστεί το τόσο πλούσιο ιστορικό παρελθόν, αλλά και το πολυδιάστατο ζωντανό παρόν, της πόλεως και της περιοχής μας.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΠΟΥ ΕΛΕΓΞΑΜΕ

(Οι τόμοι που ερευνήθηκαν σημειώνονται σε παρένθεση. Εννοείται ότι αποδελτιώθηκαν μόνον όσοι περιέχουν και εργασίες για την Καστοριά).

ΑΑΑ: «Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών». Τετραμηνιαίο περιοδικό της Γενικής Επιθεωρήσεως Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως. Αθήναι. (I, 1968-12, 1979).

ΑΒΜΕ: «Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος». Αθήναι. (Δ', 1938 τεύχ. 1-2).

ΑΔ: «Αρχαιολογικόν Δελτίον». Του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Αθήναι. (I, 1915-32Α 1977).

ΑΕ: «Αρχαιολογική Εφημερίς». Της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Αθήναι. (38, 1912-1979).

Αθηνά: Της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας. Αθήναι. (54, 1950 και 57, 1953).

Αριστ. «Αριστοτέλης». Διμηνιαίο περιοδικό Φλώρινας. Φλώρινα. (I, 1957-23, 1979 και 1982 τεύχ. 151-152).

ΑΠ: «Αρχαίον Πόντου». Της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών. Αθήναι. (I, 1928-37, 1982).

Βυζαντινά: Του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη. (I, 1969-9, 1977).

ΔΙΕΕΕ: «Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος». Αθήναι. (I, 1883-24, 1981).

ΕΑ: «Εκκλησιαστική Αλήθεια». Εβδομαδιαίο περιοδικό του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολεως. Κωνσταντινούπολις. (I, 1880/81-43, 1923).

Ελληνικά: Της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη. (I, 1928-33, 1981).

ΕΦΣΚ: «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως». Κωνσταντινούπολις. (4, 1856/1870-28, 1899/1902).

ΗΑΜ: «Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας». Της «Βορείου Ελλάδος» Κοζάνης. Κοζάνη. (1933-1938 και 1960-1961).

ΗΕ: «Ηπειρωτική Εστία». Ιωάννινα. (14, 1965-24, 1975).

ΗΘ: «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης». Π. Τσιώμου. Θεσσαλονίκη. (1927-1932).

ΗΚ: «Ημερολόγιον Κοζάνης», του Αν. Μπέλλου. Κοζάνη. (I, 1976 και 3, 1978).

ΗΜΕ: «Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, του Γ. Δροσίνη. Αθήναι. (1922-1936).

Θησαυρίσματα: Του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών. Βενετία. (I, 1962-18, 1981).

Λαογρ.: «Λαογραφία». Τριμηνιαίο περιοδικό της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Αθήναι. (I, 1909-30, 1975/76).

Μακεδονικά: Της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη. (1, 1940-22, 1982).

ΜΖ: «Μακεδονική Ζωή», του Κλεόβ. Τσούρκα. Θεσσαλονίκη (τεύχ. 1, Ιούν. 1966-τεύχ. 205, Ιούν. 1983).

ΜΗΑ: «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Αθηνών». Του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών «Μ. Αλέξανδρος». Αθήναι. (1908-1912).

ΜΗΘ: «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης», του Ν. Σφενδόνη. Θεσσαλονίκη. (1925-1940 και 1947-1982).

- Μνημοσύνη: Της Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών επί του Νεωτέρου Ελληνισμού. Εν Αθήναις. (I, 1967-7, 1978/79).
- NE: «Νέα Εστία», Γ. Ξενοπούλου-Π. Χάρη. Αθήναι. (I, 1927-104, 1978).
- N. Ελληνομν.: «Νέος Ελληνομνημών», του Σπυρ. Λάμπρου. Τριμηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα. Αθήναι. (I, 1904-21, 1927).
- ΠΑΕ: «Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας». Αθήναι. (1955-1957).
- Πανδώρα: Δεκαπενθήμερο περιοδικό των Α. Ραγκαβή, Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ν. Δραγούμη. Αθήναι. (Δ', 1853/54, ΣΤ'-ΙΘ', ΚΑ'-ΚΒ').
- Χρον. ΜΦΑ: «Χρονικά της Μακεδονικής Φιλελευθερωτικής Αδελφότητας». Θεσσαλονίκη. (Α', 1979-Γ', 1981).
- BALKANICA: Περιοδικό του Βελιγραδίου. (1, 1970-12, 1981).
- B.S.: «Balkan Studies», του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (IMXA) Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη. (1, 1960-23, 1982).
- GLASNIK: Περιοδικό των Σκοπίων. (1, 1957-17, 1973).
- RIEB: «Revue International des Études Balkaniques». Βελιγράδι. (1-2, 1934/35, 3-4, 1936, 5-6, 1937).
- ZRBI «Zbornik Radova Bizantoloskog Instituta». Βελιγράδι. (1, 1952-20, 1981).

Α. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

α) Εφημερίδες

- «Ελευθέρος Λόγος». Από συντακτική επιτροπή. Μηνιαία εφημερίδα κοινωνικού προβληματισμού. Εκδίδεται στην Καστοριά από το Μάρτη του 1980 κ.ε.
- «Καστοριά». Εκδότης-Διευθυντής Θ. Βαλαλάς. Εβδομαδιαία. Εκδιδόταν στην Καστοριά το διάστημα 1920-1939. Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Καστοριάς σώζονται οι εξής τόμοι: α) 1920-1923 με αρκετά κενά, β) 1923-1928, γ) 1929-1933, δ) 1934-1939.
- «Καστοριανά Νέα». Του Συλλόγου Καστοριέων Ν. Υόρκης «Ομόνοια». Μηνιαία. Εκδίδεται στη Ν. Υόρκη, σε ελληνική γλώσσα, από το Μάιο του 1956 κ.ε.
- «Μακεδονικός Λόγος». Εκδότης-Διευθυντής Β. Μερτζιώτης. Εβδομαδιαία. Εκδίδεται στην Καστοριά από 4.3.1967 κ.ε.
- «Νέα Καστοριά». Εκδότης-Διευθυντής Α. Δούκης. Εβδομαδιαία. Εκδίδεται στην Καστοριά από 24-6.1956 κ.ε.
- «Ορεσιτιάς». Εκδότης-Διευθυντής Ι. Μπακάλης. Εβδομαδιαία. Εκδιδόταν στην Καστοριά το διάστημα 1948-1956. Ο διασωζόμενος τόμος (1948-1956), στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Καστοριάς, με αρκετά κενά.
- «Φωνή της Καστοριάς». Εκδότης-Διευθυντής α) Π. Ηλιάδης (1945-1968), β) Γ. Ιατρού (1968 κ.ε.). Εβδομαδιαία. Εκδίδεται στην Καστοριά από 25.8.1945 κ.ε.
- «Σύνδεσμος Γουνοποιών Καστοριάς 'Ο Προφήτης Ηλίας'». Του Συνδέσμου Γουνοποιών Καστοριάς «Ο Προφήτης Ηλίας». Επαγγελματική μηνιαία. Εκδιδόταν στην Καστοριά από Αύγουστο 1977 μέχρι και Μάρτιο 1981.
- «Καστοριανή Εστία». Εκδότες-Διευθυντές Π. Ζάττας-Δ. Ιατρίδης. Εβδομαδιαία. Εκδίδεται στην Καστοριά από Δεκ. 1983 κ.ε.

β) Περιοδικά.

- «Φωνή του Ποιμένου». Της Ι. Μητροπόλεως Καστοριάς. Διμηνιαίο. Εκδίδεται στην Κα-

στοριά από αρχές του 1975 κ.ε.
 «Μακεδονικό Σήμαντρο». Εκδότης-Διευθυντής Κ. Δούφλιας, Διμηνιαίο. Εκδίδεται στην
 Καστοριά από Νοέμβρ. 1983 κ.ε.

Β. ΙΣΤΟΡΙΑ

α) Πηγές

1. Προϊστορική-αρχαία περίοδος

- * Αππιανός, XI, 63: Το Άργος Ορεστικό, αρχική κοιτίδα των Αργεαδών Μακεδόνων.
- * Διόδωρος ο Σικελιώτης, 16, 93: Οι Ορέστες διατηρούν το όνομά τους και μετά την ενσωμάτωσή τους στο ευρύτερο μακεδονικό κράτος του Φιλίππου Β΄.
- Θουκυδίδης, Β, 80: Φυλετική συγγένεια Ορεστών-Ηπειρωτών. Β, 99, 3-6: Αρχική κοιτίδα των Μακεδόνων και των Τημενιδών βασιλέων ο Άνω Ρους του Αλιάκμονα.
- Στράβων, VII, 326: Ενσωμάτωση Ορεστών στο μακεδονικό κράτος. Ζ, 326: Ίδρυση Άργους Ορεστικού-προέλευση ονόματος της Ορεστίδας. Οι αρχηγοί των αυτοχθόνων κατοίκων Ορεστίδας απόγονοι του Κάδμου και της Αρμονίας. Η, 369, 5: Διάκριση Άργους Ορεστικού από Αχαϊκό και Πελασγικό (έκδ. Teubner).

2. Ρωμαϊκή περίοδος

- * Antonini, Itinerarium, 330 (έκδ. Kuntz): Σημειώνονται ονόματα πόλεων περιφέρειας Φλώρινας-Άργους Ορεστικού. Ανάμεσά τους και η πόλη Castra (Καστοριά).
- (Τίτος) Λίβιος, βιβλ. IX: XXXI, 13-XL: Εισβολή Ρωμαίων στη χώρα των Ορεστών, κατάληψη-περιγραφή Κελέτρου. XXVII, 33: Εισβολή των Δαρδάνων στην κοιλάδα του Άργους Ορεστικού (208 π.Χ.). XXXIII, 34: Συμμαχία Ρωμαίων-Ορεστών (έκδ. Loeb).
- Πολύβιος, XVIII, 47: Προσχώρηση των Ορεστών στους Ρωμαίους (197 π.Χ.).

3. Βυζαντινή περίοδος

- (Γεώργιος) Ακροπολίτης, Annale, 49: Ο αυτοκράτορας της Νικαίας Ιωάννης Βατάσης (1222-1255) επισκέπτεται την Καστοριά.
- (Νικηφόρος) Γρηγοράς, I, σ. 48 (έκδ. Βόννης): Ο αυτοκρ. Θεόδωρος Λάσκαρης αποσπά την Καστοριά και την Πρέσπα από το Μιχ. Άγγελο. Δίνεται και περιγραφή της λίμνης Καστοριάς (έκδ. Βόννης).
- * Εφραίμ ο Σύρος, 3500-3503, 8691, 8729, 9148, 9378: Περιγραφή της λίμνης και της πόλεως Καστοριάς.
- (Ιωάννης) Ζωναράς, τόμ. IV, βιβλ. XVIII, κεφ. XII: Κατάληψη της Καστοριάς από το Βοημούδο.
- (Ιωάννης) Καντακουζηνός: I, 54: Η λίμνη και η οχυρότητα της Καστοριάς. I, σ. 277-278: Άφιξη του αυτοκρ. Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου στην Καστοριά. Καταυλισμός-αναχώρηση για Αχρίδα. II, 24, σ. 450: Η Καστοριά παραδίνεται στον Ανδρόν. Γ΄ Παλαιολόγο, που ήρθε σε διαμάχη με τον αδελφό του Ανδρόνικο Β΄ (έκδ. Βόννης).
- (Γεώργιος) Κεδρηνός, βιβλ. II, σ. 24: Καίστωρια, τόπος εξορίας αρχόντων· σ. 465: Η Καστοριά θέατρο σημαντικών πολεμικών γεγονότων επί Βασίλ. Β΄ Βουλγα-

- ροκτόνου· σ. 474: Κατάληψη Λογγά-Καστοριάς από Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο, συμπεριφορά του στις θυγατέρες του Σαμουήλ· σ. 716, 1073: Η λίμνη και η πόλη της Καστοριάς (έκδ. Βόννης).
- Κεκαυμένος, Στρατηγικών, 82: Επιδρομή τσάρου Συμεών-κατάληψη Καστοριάς.
- * (Ιωάννης) Κίναμος, σ. 124 (έκδ. Βόννης): Ο Ανδρόνικος Κομνηνός δούκας Ναύσου, Βρανιτζόβης και Καστοριάς (1144 μ.Χ.).
- (Άννα) Κομνηνή: τ. Α΄, σ. 168-169: Είσοδος και αναχώρηση Βοημούδου από Καστοριά, ανακατάληψη· σ. 185-187: Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός καταλαμβάνει και απελευθερώνει την Καστοριά από τους Νορμανδούς με σχέδιο του στρατηγού Γεώργ. Παλαιολόγου· βιβλ. V, 5, 7, 8 και VI, σελ. 269-271: Περιγραφή λίμνης και πόλεως Καστοριάς (έκδ. Λειψίας).
- * Παρισινόν Τακτικόν, 1555, Α΄: Αναφέρεται μητρόπολη Κάστρων (Καστοριάς) τον 8ο μ.Χ. αι. και ότι η Διοκλητιανούπολη κατέχει τη 15η τάξη στην επισκοπική κλίμακα την ίδια περίοδο (732-46 μ.Χ.).
- (Γεώργιος) Παχυμέρης, βιβλ. I (έκδ. Βόννης): σ. 86: Μάχη μεταξύ αυτοκρ. Μιχ. Παλαιολόγου και δεσπότη Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ (1259) κοντά στην Καστοριά· σ. 107: Η λίμνη και η πόλη της Καστοριάς.
- (Κωνσταντίνος) Πορφυρογέννητος, Περί Θεμάτων, II, σ. 49: Διοικητική ένταξη της Διοκλητιανούπολης.
- Προκόπιος, Περί Κτισμάτων, IV, 3, 15-25 (έκδ. Βόννης): πώς βρήκε ο Ιουστινιανός τη Διοκλητιανούπολη και πώς ίδρυσε νέα πόλη, την Καστοριά.
- (Ιωάννης) Σκυλίτσης, τ. Β΄, σ. 716-717 (έκδ. Βόννης): Η Καστοριά, που διοικείται από στρατηγό, απόκρουσε με ηρωική άμυνα επίθεση των Βουλγάρων (1073 μ.Χ.).
- Συνέδημος του Ιεροκλέους: 641, I, η: Μνημονεύει οχτώ πόλεις της επαρχίας Μακεδονίας. Ανάμεσά τους το Άργος Ορεστικό, η Αρμονία, τα Ζάπαρα· 642, 12: Επί Ιουστινιανού η Διοκλητιανούπολη κατέχει τη 10η επισκοπική τάξη.
- * (Δημήτριος) Χωματιανός, *Analecta sacra et classica pitra, Parisiis*, σ. 377: Εγκτάσταση Εβραίων στην Καστοριά.

Σημείωση: Οι πληροφορίες για όλες τις παραπάνω πηγές και (όπου σημειώθηκε αστερίσκος) τις αναφορές στην Καστοριά και την περιοχή της ανλήθηκαν από τους Π. Τσαμίση και Ν. Μουτσόπουλο, ό.π. (βλ. σημειώσεις).

4. Νεότερα χρόνια

- I. Βασδραβέλλη, Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Α΄. Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. (αρ. 13), 1952 (Ε.Μ.Σ.=Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών) (σσ. 264-265: το υλ. αρ. 195 έγγρ. του ιεροδικείου Θεσσαλονίκης αναφέρεται σε ληστεία που έγινε εις βάρος εμπορευόμενων ταξιδιωτών καταγόμενων από Καζά Καστοριάς, χωριό Κλεισούρα, στις 8 Νοέμβρη 1767).
- Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Β΄. Αρχείον Βεροίας-Ναούσης 1598-1886. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. (αρ. 19), 1954 (σσ. 315-316: Το υλ' αρ. 345 έγγρ. του ιεροδικείου Βεροίας αναφέρεται στη δολοφονία κάποιου εμπόρου γουναρικών από την Καστοριά και στην ανάγκη σύλληψης των δολοφόνων, στις 9 Μαΐου 1832).
- B. Δημητριάδη, Η Κεντρική και δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. (αρ. 39), 1973 (σσ. 163-184: Πληροφορίες του Τσελεμπή για την Καστοριά).

- Μ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία χρόνων τουρκοκρατίας. Πτολεμαΐς 1940 (σσ. 24-25: Δημοσιεύει λυτό χφ. της βιβλιοθήκης Κοζάνης, όπου περιγράφεται η φυσική, πολιτική και οικονομική διαμόρφωση και κατάσταση της τοπάρχιας και της πόλεως Καστοριάς, λίγο μετά το 1810).
- (Γ ε ρ μ α ν ο ύ) Κ α ρ α β α γ γ έ λ η, Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα). Επιμέλεια Β. Λαούρδα. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (αρ. 26), 1959. (Όλο το βιβλίο δίνει σπάνια και έγκυρα στοιχεία για πρόσωπα και γεγονότα του Μακεδον. Αγώνα στην περιοχή Καστοριάς).
- W. L e a k e, Travels in Northern Greece. I. Άμστερνταμ 1967 (σσ. 322-333: Εντυπώσεις του Leake από την Καστοριά. Την επισκέφτηκε το 1805).
- Κ. Μ ε ρ τ ζ ι ο υ, Μνημεία μακεδονικής ιστορίας. Θεσσαλονίκη 1947 (σσ. 208-255: Αποσπάσματα 22 επιστολών από Καστοριανούς που εμπορεύονταν με τη Βενετία, 1696-1699: σσ. 256-266: Αρχαιακά στοιχεία για δραστηριότητες Καστοριανών που μένουν στη Βενετία: σσ. 467-471: Οι Καστοριανοί έθνικοί ευεργέτες Γεώργιος Καστριώτης και Γεώργιος Κυρίτσης).
- (εφημερ.) «Παλλιγενεσία» (Αθηνών): (φύλλο 9731, 4 Ιανουαρ. 1896: Στοιχεία για την πληθυσμακή σύνθεση, τη γλωσσική και εκπαιδευτική κατάσταση της Καστοριάς και του Αργούς Ορεστικού).
- Φ. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806). Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: Γιάννης Τσάρας. Θεσσαλονίκη, έκδ. Αφών Κυριακίδη, χχ. (σσ. 44-62: Εντυπώσεις του Πουκεβίλ από την Καστοριά: τα τείχη, η λίμνη, οι κάτοικοι, τα περίχωρα, οι συγκατοινίες μ' άλλες περιοχές, η ιστορία).
- Α. Σ ι γ ά λ α, Πατριαρχικά πράξεις, φερμάνια και άλλα τινά έγγραφα. «Μακεδονικά» 1 (1940) 277-323 (σσ. 309-314: Δημοσιεύει μια διαθήκη του 1869 και ένα δανειστικό του 1839 από το Βογατσικό).
- Κ. Σ ι μ ο π ο ύ λ ο υ, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1800-1810. Γ', Αθήνα 1975 (σσ. 393-395: Η επίσκεψη και οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή Leake στην Καστοριά το 1805).
- Π. Τ σ α μ ί σ η, Η Καστοριά και τα μνημεία της. Αθήνα 1949 (σσ. 96-100: Οι ανέκδοτοι κώδικες της Μητροπόλεως Καστοριάς στην Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδας, υπ' αρ. α) 2751 για το χρον. διάστημα 1531-1566, β) 2752 για το χρον. διάστημα 1566-1573, γ) 2753 για το χρον. διάστημα 1665-1769, δ) 2754 για το χρον. διάστημα 1818-1858 δωρεές-αφιερώματα, ε) 2755 για το χρον. διάστημα 1801-1858 διάφοροι λογαριασμοί.
- * M. W a l k e r, Through Macedonia to the Albanian Lakes. London, Chapman and Hall 1864 (σσ. 257 κ.ε.: Πληροφορίες για την Καστοριά και την πλούσια οικογενειακή ζωή των γουναράδων).

β) Β ο η θ ή μ α τ α.

- Π. Α γ γ ε λ ή, Νεστόριον, μία εθνική έπαλις του Γράμιου. Ιστορία-μυθολογία-λαογραφία. Νεστόριον 1959.
- Α. Α γ γ ε λ ο π ο ύ λ ο υ, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον έναντι των εμπειριστάτων επαρχιών του κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα. «Μακεδονικά» 16 (1976) 24-38. (Στις επαρχίες αυτές περιλαμβάνεται και η περιοχή Καστοριάς).
- Κ. Α μ ά ν τ ο υ, Η παιδεία εις την τουρκοκρατούμενην Χίον (1566-1822). «Ελληνικά» 3 (1930) 381-414 (σσ. 385-387: Κάνει λόγο για τον Καστοριανό εθνικό ευεργέτη Μα-

βολάκη Γεώργιο, που ιδρύει σχολή στη Χίο).

- Κ. Α μ ά ν τ ο υ, Μακεδονικά σημειώματα. ΝΕ, 1932, έκτακτο τεύχος (σ.70: Συσχετίζει το όνομα Κ έ λ ε τ ρ ο με τη λ. κ ά σ τ ρ ο, απ' όπου υποστηρίζει ότι παράγεται).
- Ο Μακεδονικός ελληνισμός κατά το τέλος του Μεσαίωνα και την παλαιότεραν τουρκοκρατίαν μέχρι του 18ου αι. Θεσσαλονίκη 1982. (Κάνει λόγο για τους: Γεώργ. Κυρίσι, Γεώργ. Καστήρι, Γεώργ. Μανολάκη, Σεβαστό Λεσνιάδη).
- Οι Σλαύοι εις την Ελλάδα. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher, Athen, 17 (1939-1943), 210-221 (βραχυγρ. Β.Ν.Ι.) (σ. 210: Διερευνά το όνομα Κ α σ τ ο ρ ι ά).
- Κ. Α ν τ ω ν ί ο υ, Σλαβική και κομμουνιστική επιβουλή και η αντίστασις των Μακεδόνων. Θεσσαλονίκη 1950. (Ο συγγραφέας, διευθυντής του Αστυν. Τμήματος Καστοριάς στην Κατοχή, εξιστορεί γεγονότα εκείνης της περιόδου στην περιοχή μας).
- Α ν ω ν ύ μ ο υ, Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας, Εν Πειραιεί, εκδ. «Ελληνισμός», 1896. (Αναφορές στην Καστοριά: σσ. 100, 187: Εθνολογική σύνθεση πληθυσμού Καστοριάς, 'Αργους Ορεστ., Κλεισούρας: 123-124: Σχολεία αρρ.-θην. Κλεισούρας 1890- 142: Σχολεία επαρχ. Καστοριάς στοιχειώδους εκπαίδευσης: 185: Μαθητές του βουλγαρικού Γυμνασίου Θεσσαλονίκης που προέρχονται από Καστοριά και σπουδάζουν με έξοδα της βουλγ. προπαγάνδας: 193-194: Διακήρυξη της βουλγαρικής Εξαρχίας ότι και η Καστοριά πρέπει να υπαχθεί σ' αυτή).
- Α ν ω ν ύ μ ο υ, Επαρχία Καστοριάς, ΕΑ, 26 (1906) 167. (Επιστολή του Μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού για θέματα της επαρχίας του).
- Α ν ω ν ύ μ ο υ, Διαθήκη εν Καστοριά κατά το έτος 1864. ΜΗΘ, 1938, 262-263. (15 Νοεμβρίου 1864: Διαθήκη του Ιωάνν. Ντόικου).
- Α ν ω ν ύ μ ο υ, Σύνταξις διαθήκης κατά το έτος 1881 εν Καστοριά. ΜΗΘ, 1938, 157 (26 Αυγ. 1881: Διαθήκη Δημητρ. Ιωάνν. Δόικου ενόπιον του Μητροπολ. Κυρίλλου).
- Π. Α ρ α β α ν τ ι ν ο υ, Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή, επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά. Ιωάννινα, εκδ. Εταιρείας Ηπειρωτ. Μελετών, 1960 (σσ. 9-13: Μεθόδιος Ανθρακίτης: 19: Αναστάσιος Βασιλόπουλος: 60: Ιωάνν. Εμμανουήλ: 102: Σεβαστός Λεοντιάδης: 114: Διονύσιος Μάντουκας: 124: Κωνσταντίνος Μιχαήλ: 165: Αργύριος Παπαρίζος: 217: Αθανάσιος Χριστόπουλος).
- Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854. Εν Αθήναις 1855 (τόμοι 2). (Β' τόμος, σσ. 75-76: Αναφορά στην Καστοριά).
- Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή. Εν Αθήναις 1895 (σ.608: Ορισμένα χωριά περιοχής Χρούπιστας-'Αργους Ορεστικού γίνονται τσιφλίκια του Αλή πασά).
- Ι. Ά ρ τ η, Η κατάληξις της Καστοριάς. Εφημ. Καστοριάς «Ορεστιάς», φ. 106 (7.11.1948), 107 (14.11.48), 108 (21.11.48), 108 (28.11.48), 111 (12.12.48), 112 (19.12.48), 116 (23.1.49). (Πρόκειται για απομνημονεύματα γραμμένα από τον ίδιο τον επίλαρχο Ιωάνη Άρτη, που κατέλαβε την Καστοριά).
- Σ. Α σ δ ρ α χ ά, Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε'-18' αι. Αθήνα, εκδ. Μέλισσα, 1979. (Ο τόμος περιλαμβάνει επιλογή μελετών πάνω στο θέμα. Ανάμεσά τους και της Ε. Α ν τ ω ν ι ά δ η - Μ π ι μ π ί κ ο υ, Ερμημονά χωριά στην Ελλάδα. Ένας προσωρινός απολογισμός, σσ. 191-259. Συγκεκριμένα για την περιοχή Καστοριάς: σ. 224: Αριθμητικά στοιχεία για χωριά που: α) ερημώθηκαν πριν από τα μέσα του 19ου αι., β) υπήρχαν πριν από τα μέσα του 19ου αι. και διατηρήθηκαν ως σήμερα. Σελ. 259: Ποσοστό χωριών που υπήρχαν πριν από τα μέσα του 19ου αι. και διατηρήθηκαν ως σήμερα).

- A. Βακαλόπουλου, Εθνικά αισθήματα και δράση των Ελλήνων της Μακεδονίας επί τουρκοκρατίας (1430-1821). Λόγος. Θεσσαλονίκη 1954. (Συχνές οι αναφορές στην περιοχή Καστοριάς: αρματολοί και κλέφτες Πίνδου, αδελφοί Εμμανουήλ κ.ά.).
- Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας. Διάλεξη. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1958. (Συχνές αναφορές σε Καστοριανούς εμπορευόμενους).
- Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833. Θεσσαλονίκη 1969. (Καστοριά: σσ. 43-45: Υποταγή στους Τούρκους· 272-274: Εμπόριο· 412-421: Οικονομ., πολιτική, πολιτιστική κατάσταση· 465-466: Η Καστοριά επί Αλή πασά· 585-587: Επανάσταση Ολύμπου-Βερμίου).
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τόμοι 6 (τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 509-510: Οικονομική και κοινοτική δραστηριότητα Κλεισούρας-Καστοριάς· Ε', Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 466-467: Φιλικόι στην Καστοριά· ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 127-128: Επαναστατικές ζυμώσεις στην Καστοριά· 143-144: Συνέπειες της επανάστασης στην Καστοριά).
- K. Βακαλόπουλου, Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αι. «Μακεδονικά» 21 (1981) 168-200. (Δίνει χρήσιμα στοιχεία για την πολιτική, δημογραφική, οικονομική, θρησκευτική κατάσταση της Καστοριάς).
- Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχάνα. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (196), 1983 (σσ. 97-99: Ενέργειες ρουμαν. προπαγάνδας στην Κλεισούρα· Άργος Ορεστικό· 190-195: Εκπαιδευτική και εκκλησιαστική κατάσταση στην επαρχία Καστοριάς το 1883· 212-261: Αναστάσιος Πηχάδης: απομνημονεύματα, δράση, απήχηση στο Μακεδονικό Αγώνα· 345-464: Η έκδοση των Απομνημονευμάτων).
- Π. Βακοφάριη, Ντοκουμέντα από το ολοκαύτωμα της Κλεισούρας. ΜΖ', τεύχ. 176, Ιαν. 1981, 40-42. (Αναφέρεται στην καταστροφή της Κλεισούρας από τον τουρκικό στρατό στις 2 Νοεμβρ. 1912).
- Γεώργιος Νιάγκας, Ένας λόγιος Μακεδών από την Κλεισούρα στη Βασιλεύουσα. ΜΖ', τεύχ. 179, Απρίλ. 1981, 34-35.
- Ιστορικές μαρτυρίες για τον εθνικό ευεργέτη Μανωλάκη από την Καστοριά. ΜΖ', τεύχ. 185, Οκτ. 1981, 40.
- Μιχαήλ Παρτζούλας, ένας δάσκαλος από την Κλεισούρα. ΜΖ', τεύχ. 188, Ιαν. 1982, 52-53.
- Ιωάννης Θεολόγητος, ένας Καστοριανός λόγιος. ΜΖ', τεύχ. 194, Ιούλ. 1982.
- Ο υπ' αριθ. 487 κώδικας της κοινότητας Κλεισούρας και το διοικητικό της σύστημα. Θεσσαλονίκη 1982.
- Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό. «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς». Θεσσαλονίκη, έκδ. Συλλόγου απανταχού Κλεισουριών «Ο Άγιος Μάρκος», 1983.
- Π. Βαλέτα, Αθανάσιος Χριστόπουλος. Άπαντα. Αθήναι, έκδ. Σωματείου «Φίλοι Βυζαντινών Μνημείων Καστοριάς», 1969.
- I. Βασδραβέλλη, Κατάλογος των Μακεδόνων Φιλικών. «Μακεδονικά» 1 (1940) 519-525. (Από περιοχή Καστοριάς: υπ' αριθ. 9: Δραγούμης Μάρκος Παχάρνικος, από Βογατσικό· 19: Μασάς Γκίκας, από Κλεισούρα· 25: Καμινάρης Κυριακός Χρίστου, από Καστοριά).
- Το Αρχείο των αδελφών Γραμματικού. «Μακεδονικά» 4 (1955-60) 163-231. (Συχνότατες οι αναφορές σε εμπορικές και οικονομικές σχέσεις της οικογ. Γραμματικού, από

- το Βλάτσι, με Καστοριά και περιοχή της).
- I. Β α σ δ ρ α β έ λ λ η, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. Θεσσαλονίκη 1967 (σσ. 55-68: Οι συνεργάτες του Ρήγα αδελφοί Εμμανουήλ και Γεώργ. Θεοχάρης και Φιλικοί από περιοχή Καστοριάς).
- Μακεδόνες απόδημοι στα χρόνια του Ρήγα Βελεστινλή. Θεσσαλονίκη 1968. (Οι αδελφοί Παναγ. και Ιωάν. Εμμανουήλ και ο Γεώργ. Θεοχάρης από την Καστοριά).
- Ο Αγώνας του 1821 στη Μακεδονία. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. 1969 (σσ. 76-77 και 119-120: Η συμβολή της Καστοριάς).
- Διάφορα έγγραφα αφορώντα εις την νεώτερον ιστορίαν της Μακεδονίας. «Μακεδονικά» 10 (1970) 257-271 (σσ. 265-267: Το έγγρ. 5 που κάνει λόγο για Καστοριανό έμπορο στη Ρουμανία).
- Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. 1970 (σσ. 13, 17, 20, 36, 58, 63: Δραστηριότητες αρματελών και κλεφτών στην περιοχή Καστοριάς: 96, 107, 133-134: Δημοσιεύονται, αντίστοιχα, τα υπ' αρ. 14, 25 και 42 φιρμάνια, που απευθύνονται και στον καζά Καστοριάς για καταδίωξη και σύλληψη ληστών της περιοχής).
- Ανέκδοτα έγγραφα περί του Μακεδονικού Αγώνος αφορώντα κυρίως εις τους Έλληνας οπλαρχηγούς των Κορεστίων Νταλίπην και Κύρου. «Μακεδονικά» 12 (1972) 502-506.
- N. Β έ η, Καστορία. «Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν 'Ήλιος'», τ. 10, 445-46.
- Καστορία. «Εγκυκλοπαιδ. Λεξικόν 'Ελευθερουδάκη'» τ. 7, 38 -84.
- Γ. Β έ λ κ ο υ, Ο Παύλος Μελάς και οι ελευθερωταί της Μακεδονίας. ΜΖ', τεύχ. 125, Οκτ. 1976, 24-26. (Η θυσία και ο τάφος του Παύλου Μελά στην Καστορία. Η απελευθέρωσή της).
- N. Β λ ά χ ο υ, Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908. Εν Αθήναις 1935 (σ. 114: Ίδρυση βουλγαρικού σχολείου στην Καστορία: 370: Βούλγαροι κοιμητατζήδες καίνε τα μοναστήρια Αγ. Νικολάου Κορομηλιάς, Αγ. Νικολάου Τσιριλόβου και Παναγίας της Κλεισούρας. Τα εγκλήματα τους εις βάρος ιερών και δασκάλων της περιοχής: 371: Μάχη μεταξύ Τσόντου Βάρδα και κοιμητατζήδων στη Βασιλειάδα, 24.3.1905: 437: Μάχης μεταξύ ελλήν. ανταρτ. σωμάτων και τουρκικού στρατού κοντά στο Κωσταράζι, Βογατσικό και Γέρμα (Ιούλ. 1907).
- I. B. U r y, History of the Late Roman Empire II. London 1923 (σ. 310: Η συνοικισή της Καστοριάς από κατοίκους της Διοκλητιανούπολης).
- E. Β ο υ ρ α ζ έ λ η - Μ α ρ ι ν ά κ ο υ, Αι εν Θράκη συντεχνίαί των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατίαν. Θεσσαλονίκη 1950 (σσ. 52-186: Οι συντεχνίας των γουναράδων).
- M. Γ ε δ ε ώ ν, Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Ιστορικά ειδήσεις περί της Μεγάλης του Γένους Σχολής (1454-1830). Κωνσταντινούπολις 1883 (σσ. 124-131: Ο Καστοριανός Μανωλάκης Γεώργιος).
- X. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ο Γέρμας και τα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1966.
- A. G e r a, L'Albanie et l'invasion turque au XV siècle. Paris 1917 (σ. 2 κ.ε.: Κατάληψη-κατοχή της Καστοριάς από τους Αλβανούς (1380)).
- I. G i a n n o p o u l o s, Kesriye, «Εγκυκλοπαίδεια του Ισλάμ», τ. IV, 893.
- Δ. Γ ι α ν ν ο ύ σ η, Καστορία. «Αριστ.», τεύχ. 3-4, Μάιος-Αύγ. 1957, 40-47.
- A. Γ ι ο μ π λ ά κ η, Μάρκος Αθ. Δραγούμης (1770-1854). ΜΖ', τεύχ. 14, Ιούλ. 1967, 17-18.
- Ο Καστοριανός Μανωλάκης. Ένας πρόδρομος του πνεύματος της Μακεδον. Φιλεκαπαιδευτικής Αδελφότητας. Χρον. ΜΦΑ, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1981, 37-50.

- Γ. Γ κ α ν ο ύ λ η, Η Δυτική Μακεδονία κατά τον ΙΔ' αιώνα. (Εκ παλαιού χειρογράφου). ΜΗΘ, 1956, 289-292. (Τα γεγονότα που αναφέρονται, εξελίσσονται με κέντρο την Καστοριά).
- Γ. Γ κ ι κ α, Μακεδόνες Νεομάρτυρες. ΜΖ', τεύχ. 105, Φεβρ. 1975, 20-23. (Κάνει λόγο και για τον Καστοριανό νεομάρτυρα Ιάκωβο).
- Ιάκωβος ο οσιομάρτυρας από την Καστοριά με το αξιοεπύνητο εθνικοθρησκευτικό έργο. ΜΖ', τεύχ. 139, Δεκ. 1977, 38-39.
- Α. Γ κ ι σ δ α β ί δ η, Σελίδες Μακεδονικού Ελληνισμού, τ. Β'-Γ' (μαζί). Θεσσαλονίκη (σσ. 209-223: Συχνός λόγος για τους αδελφούς Εμμανουήλ και Καστοριανούς εμπόρους της Αυστροουγγαρίας).
- Τ. Γ κ ο σ ι ό π ο υ λ ο υ, Βορειοελλαδίται ποιηται και λογοτέχνες. ΜΗΘ, 1948, 225-232 (σσ. 226-227: Η πνευματική κίνηση στην Καστοριά).
- Βορειοελλαδίται συγγραφείς. ΜΗΘ, 1952, 279-283. (Κάνει λόγο και για τους Καστοριανούς Αργύριο Παπαδόσκο, Θωμά Παπαθωμά και Γιάννη Μπακάλη).
- Άργος Ορεστικόν. «Αριστ.», τεύχ. 117-118, Μάιος-Αύγ. 1976, 11-13.
- Η μαρτυρική Κλεισούρα Δυτικής Μακεδονίας. «Αριστ.», τεύχ. 119-120, 1976, 3-8.
- Τρεις Δυτικομακεδόνες λόγιοι και συγγραφείς. Χρον. ΜΦΑ, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1979, 25-40 (σσ. 31-34: Η ζωή και το έργο του Δημ. Δάρβαρη από την Κλεισούρα).
- Γ. Γ κ ο υ λ ι ο ύ ρ η, Η Δέσπω. ΗΑΜ, 1937, 155-158. (Ο ηρωικός θάνατος της Δέσπωσης, μιας Καστοριανής ηρώιδας του 1903).
- Α. Γ λ α β ί ν α, Ο εκ Καστορίας νεομάρτυς Ιάκωβος (1η Νοεμβρ. 1519). «Μακεδονικά» 14 (1974) 40-49.
- Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, Καστοριά. «Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια», τ. 7, 398-424.
- Σ. Γ u α λ ί σ τ ρ α, Οι πληθυσμοί της Μακεδονίας προ του 1912. Αθήνα 1960 (σ. 42: Ποσοστιαία πληθυσμιακή σύνθεση περιοχής Καστοριάς).
- Π. Γ υ ι ό κ α, Η καταγωγή των Αργαδών-Τημενιδών βασιλέων Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη, έκδ. ΜΦΑ, 1975. Διάλεξη. (Υποστηρίζει ότι η Ορεστίδα και το Άργος Ορεστικό υπήρξαν η κοιτίδα της δυναστείας των βασιλέων της Μακεδονίας).
- Η καταγωγή των αρχαίων Μακεδόνων. Θεσσαλονίκη 1977. (Υποστηρίζει ότι κοιτίδα της δυναστείας των Μακεδόνων βασιλέων και πρώτη τους πρωτεύουσα, προ του 700 π.Χ., ήταν το Άργος Ορεστικό κι όχι το Άργος της Πελοποννήσου).
- Καιροί εθνικής δοκιμασίας. Θεσσαλονίκη 1982 (σσ. 19-75. Ο Νομός Καστοριάς κατά τη γερμανοϊταλική Κατοχή' 479-484: Το προνόμιο της Καστοριάς και της Σιάτιστας στη βιοτεχνία των γουναρικών).
- Μ. Δ ή μ ι τ σ α, Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα βοηθήματα. Μέρος Α', χωρογραφία. Αθήνησι 1870 (σσ. 152-153 και 186-187: Η Καστοριά και οι περιοχές Ορεστίδας από υδρογραφική άποψη).
- Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα νεώτερα βοηθήματα. Μέρος Β', τοπογραφία. Αθήνησι 1874 (σσ. 79-84: Η αρχαία Ορεστιάς γεωτικά' 84-89: Κέλετρον-Καστορία: θέση, σχέση, όνομα, ιστορία' 90-93: Άργος Ορεστικόν: όνομα, θέση).
- Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις, ήτοι πνευματική και αρχαιολογική παράστασις της Μακεδονίας εν συλλογή 1409 Ελληνικών και 189 Λατινικών επιγραφών και εν απεικονίσει των σπουδαιότερων καλλιτεχνικών μνημείων. Τόμοι 2. Αθήνησιν 1896 (τ. Α', σ. 233: Στοιχεία για το παρελθόν και το παρόν της Κρσπενής, τ. Β', σσ. 227-242: Περιοχή Ορεστίδας και Κελέτρου).

- Ε. Δ η μ ο π ο ύ λ ο υ, Κήληθρον-Κήληθρον-Καστορία. ΜΗΘ, 1962, 39-42. (Ετυμολογική διερεύνηση).
- Ι. Δ ι δ α σ κ α λ ο υ, Η γυναίκα της Πίνδου. Θεσσαλονίκη, έκδ. ΜΦΑ, 1975. (Κάνει λόγο για τη θυσία και την προσφορά γυναικών από τα Γραμμοζώρα κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο).
- Κ. Δ ο ύ φ λ ι α, Ο Γέρμας στον τύπο και στις εγκυκλοπαίδειες. Θεσσαλονίκη 1973.
- Στα βράχια του Γέρμα (Καστοριάς). Αϊτριάδα: Η εκκλησία των Αρματολών. ΜΖ, τεύχ. 133, Ιούν. 1977, 18-20.
- Οι επαναστάτες του 1878 κυριαρχούν στη Δυτ. Μακεδονία. ΜΖ, τεύχ. 150, Νοέμβρ. 1978, 13-15.
- Οι Νεοαρματολοί του 1878 στα βουνά. ΜΖ, τεύχ. 193, Ιούν. 1982, 43-44. (Αναφέρεται και στην περιοχή Καστοριάς).
- Π. Ε ν ε π ε κ ί δ η, Εκεί όπου εξετυλίχθη η χωρίς θεατάς τραγωδία του εθνικού βάρδου Ρήγα Βελεστινλή και των εθνομαρτύρων συντρόφων του. Εφημ. «Βήμα», 29.10.53, 13.12.53, 21.1.54, 2.2.54, 4.2.54, 3.4.54, 29.4.54, 11.7.54, 18.7.75, 15.8.54. (Με βάση αρχαικές πηγές, δίνονται στοιχεία και για τη θυσία των αδελφών Εμμανουήλ).
- Συμβολαί εις την ιστορίαν των συντρόφων του Ρήγα. «Θεσσαλικά Χρονικά», Αθήναι 1955 (σσ. 23-30: Για τον Καστοριανό Γεώργιο Θεοχάρη).
- Μ ε τ α κ ο μ ι δ ή λ ε ι ψ ά ν ω ν Γ ε ρ μ α ν ο ύ Κ α ρ α β α γ γ έ λ η. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1960.
- Σ. Ε υ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Επιστολαί Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού, «Ελληνικά» 8 (1935) 123-148 και 271-285. (Οι υπ' αρ. 41 και 75 επιστολές απευθύνονται στον Καστοριανό Μανολάκη Γεώργιο, στην Κωνσταντινούπολη, για ίδρυση σχολής στην Αιτωλία).
- Δ. Ζ α κ υ θ η ν ο ύ, Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινῷ κράτει. «Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντ. Σπουδών» 17 (1941) 208-274 (σσ. 225-226: Ίδρυση, θέση, όνομα Καστοριάς).
- Χ. Ζ α λ ο κ ώ σ τ α, Δυτική Μακεδονία, «Αριστ.», τεύχ. Ι, Ιαν.-Φεβρ. 1957, 9-17 (σσ. 9-13: Για την Καστορία).
- Β. Ζ ή κ ο υ Η αγωγή της ελευθερίας εις την Καστοριαν. ΜΖ, τεύχ. 6, Νοέμβρ. 1966, 20-22.
- Γ. Ζ ή ρ α, Κλεισούρα και Κλεισουργιώτες. «Αριστ.», τεύχ. 30, 1962, 17-19.
- Π. Ζ η σ ι ά δ η, Η κεφαλή του αιμνήστου εθνομάρτυρος Παύλου Μελά. «Αριστ.», τεύχ. 18, Νοέμβρ.-Δεκ. 1959, 21-22. (Αυθεντική αφήγηση του Μακεδονομάχου συγγραφέα).
- Γ. Θ ε ο χ α ρ ί δ η, Ύντομη ιστορία της Μακεδονίας έως την τουρκοκρατία. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (82), 1965 (σ. 12: Πρώτες εγκαταστάσεις Μακεδόνων στην περιοχή της Ορεστίδας: Καστοριάς, Άργους Ορεστικού, Βογατσικού, Κλεισούρας' σσ. 14-15: Αρχική κοιτίδα του κατοπινού μακεδον. κράτους, η περιοχή Άργους Ορεστικού' σ. 22: Δυτ. όριο του κράτους του Φιλίππου η Πίνδος).
- Κ. Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ, Τ' αρχοντικό του Μπασάρα στην Καστορία και η εμπορική δραστηριότητα της οικογένειας στο ά' μισό του 19ου αι. «Μακεδονικά» 19 (1979) 298-327.
- Ε. Ι ω ά ν ν ο υ, Ν. Παπαγιάννης, ο Κλεισουριώτης ζωγράφος του Νυμφαίου. ΜΖ, τεύχ. 132, Μάιος 1977, 45-47.
- Γ. Κ., Η Κλεισούρα. ΜΗΘ, 1925, 116-122.
- Μ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Αι συντεχνίαί και η εκκλησία επί τουρκοκρατίας. Εν Αθήναις 1973 (σ. 134: Ίδρυση σχολών από τον Καστοριανό Μανολάκη Γεώργιο στο Αιτωλικό, στη Χίο, στην Άρτα, στην Κωνσταντινούπολη' σσ. 130-135: Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των γουναράδων Κωνσταντινούπολης).

- Ν. Κ α μ α ρ ι α ν ο ύ, Ένας άγνωστος επικήδειος λόγος για τον Αθανάσιον Χριστόπουλον και μία επίσης άγνωστη ελαιογραφία του ποιητού. «Μακεδονικά» 9 (1969) 18-32.
- Αθανάσιος Χριστόπουλος. Ο χαριτωμένος Μακεδών ποιητής και ο σοφός νομομαθής. ΜΖ, τεύχ. 44, Ιαν. 1970, 24-27.
- Η αγγλική μετάφραση της γραμματικής του Αθανασίου Χριστοπούλου. «Μακεδονικά» 16 (1976) 357-358.
- Νικόλαος Κοριτζάς, ο εκδότης και βιογράφος του Αθανασίου Χριστοπούλου. «Μακεδονικά» 18 (1978) 172-180.
- Ο Μακεδόνας ποιητής Αθανάσιος Χριστόπουλος και οι Ρουμάνοι λογοτέχνες. ΜΖ, τεύχ. 169, Ιούν. 1980, 14-15.
- Ο Καραβαγγέλης στο Βουκουρέστι. ΜΖ, τεύχ. 193, Ιούν. 1982, 14-17.
- Αθανάσιος Χριστόπουλος. Η ζωή του, το λογοτεχνικό του έργο και οι αναφορές του στη ρουμανική κουλτούρα. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1982.
- Δ. Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, Μακεδονική προσωπογραφία. (Από το 148 π.Χ. μέχρι των χρόνων του Μ. Κωνσταντίνου). Θεσσαλονίκη 1955. (Βατυναίοι, από την πόλη Βάτυνα, κοντά στο Κρανοχώρι: Οι υπ' αριθ. 78, 105, 106, 121, 123, 126, 136 171, 178, 181, 341 352, 353, 382, 464, 484, 497, 551, 755, 900, 918, 919, 920, 960, 961, 964, 968, 982, 984, 987, 1020, 1035, 1128, 1132, 1135, 1136, 1144, 1161, 1169, 1228, 1237, 1323, 1370 1396, 1403, 1404, 1409, 1415 1515).
- Το κοινόν των Μακεδόνων. «Μακεδονικά» 3 (1953-55) 27-102 (σσ. 31, 36-37: Το κοινόν των Ορεστών).
- Η Μακεδονική πόλις από της εμφανισιάς της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου. «Μακεδονικά» 4 (1955-60) 232-314, 5 (1961-63) 15-101, 6 (1964-65) 1-61. (Για Κέλετρο-Ορεστίδα-Άργος Ορεστικών: σσ. 234-235, 245-251, 265, 281, 290-291, 307 του 4ου τόμου. Για την πόλη Βάτυνα, κοντά στο Κρανοχώρι: σσ. 17, 24-25, 27, 32, 34-37, 53, 85-90 του 5ου τόμου).
- Η οργάνωσις της Άνω Μακεδονίας κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Αρχαία Μακεδονία. Α' Διεθνές Συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26-29 Αυγ. 1968. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (122), 1970, 184-192 (σσ. 186-188: Το κοινόν των Ορεστών).
- Ε. Κ α ν δ υ λ ά κ η, Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος και το φιλολογικό έργο του. ΜΗΘ, 1960, 311-312.
- Α. Κ α ρ α κ ά σ η, Η αδελφότης των εν Καναδά και Η.Π.Α. Βογατισιωτών. ΜΖ, τεύχ. 43, Δεκ. 1969, 47-48.
- Α. Κ α ρ α θ α ν ά σ η, Μία ελληνική μαρτυρία από τη Βιέννη για τις πρώτες συλλήψεις των συνεργατών του Ρήγα Βελεστινλή. «Μακεδονικά» 18 (1978) 92-102. (Η μαρτυρία κάνει λόγο και για τους αδελφούς Εμμανουήλ).
- «Κ ε λ ε τ ρ ί ο ς», Καστοριά. ΗΘ, 1921, 65-68. (Σύντομο σημείωμα για την τοποθεσία, διοικητική υπαγωγή, ιστορία, οικονομία, συγκοινωνίες, απόδημος της Καστοριάς).
- Α. Κ ε ρ α μ ο π ο ύ λ λ ο υ, Ορεστικών Άργος-Διοκλητιανούπολις-Καστοριά. Ν.Β.Ι. (1932) 55-63.
- Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι. Εν Αθήναις 1939. (Για Καστοριά και Άργος Ορεστικό: σσ. 12, 19, 39, 66, 78, 130, 140, 141).
- Η Δυτική Μακεδονία, ο πολιτισμός της και ο Πλούταρχος. «Μακεδονικά» 1 (1940) 24-37. (Θίγονται και θέματα Καστοριάς).
- Το Ορεστικόν Άργος. Οι Βλαχόφωνοι. Εφημ. «Όρεστιάς» Καστοριάς, αρ. φ. 380/9.5. 1954.
- Β. Κ λ i a s e n, Απελευθερωτικοί αγώνες στην Καστοριά. Σόφια 1925. (Στα βουλγαρικά).

(Αναφέρεται στην «απελευθερωτική» δράση του βουλγαρικού κομιτάτου, την περίοδο του Μακεδον. Αγώνα, στην περιοχή Καστοριάς).

- I. Κολοπούλου - Χ. Παπαστάθη, Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία (1821-1912). Στον τόμο «Μακεδονία, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού». Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1982, 484-492. (Σελίδες για Καστοριά: 488, 490-491, 498-499).
- B. Κολοκούρη, Μελέτη περί εξελληνισμού των ξένων τοπωνυμίων της Μακεδονίας μετά τινων παρατηρήσεων επί της διοικητικής διαρρέσεως του ελληνικού κράτους. Εν Αθήναις, έκδ. Ελλην. Γεωγραφικής Εταιρείας, 1925 (σσ. 6-8: Για το νομό Φλώρινας, όπου υπάγονταν τότε η περιοχή Καστοριάς).
- Γ. Κώνστα, Ενέργειαι και δολοφονικά όργια του βουλγαρικού κομιτάτου εν Μακεδονία και ιδία εν τη επαρχία Καστοριάς. Αθήναι 1902.
- Ε. Κωφού, Η επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878. Ανέκδοτα Προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (104), 1969 (σσ. 39-44: Η επανάστασις ειδικότερα στην περιοχή Καστοριάς. Αξιοπρόσεχτα στοιχεία για την Καστοριά δίνουν και τα δημοσιευόμενα προξενικά έγγραφα).
- Αγώνες για την απελευθέρωση (1830-1912). Στον τόμο «Μακεδονία 4000 χρόνια κλπ.», σσ. 444-484' (σσ. 451-465: Η επανάστασις του 1878 στη Μακεδονία: Λιτόχωρο-Καστοριά: 465-477: Ο Μακεδονικός Αγώνας).
- A. Κορομήλη, Το Βογατσικόν. Ιστορία-Λαογραφία. Θεσσαλονίκη, έκδ. «Συνδέσμου των εν Θεσσαλονίκη Βογατσιατών 'Ο Άγιος Κωνσταντίνος», 1972.
- Γ. Λάου, Οι αδελφοί Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι σύντροφοι του Ρήγα. ΔΙΕΕΕ 12 (1958) 202-270. (Κάνει λόγο μόνο για τον Καστοριανό Γεώργιο Θεοχάρη, όχι τους αδελφούς Εμμανουήλ).
- B. Λάμπρου, Πώς εγνώρισα τον Παύλο Μελά. ΜΖ, τεύχ. 156, Μάιος 1979, 36-37. (Αναφέρεται ότι η γνωριμία έγινε στο Μοναστήρι του Αγ. Νικολάου Τσιριλδίου Καστοριάς).
- Σ. Λάμπρου, Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα. Αθήναι 1892 (σσ. 27-95: Η θυσία των αδελφών Εμμανουήλ και άλλων συντρόφων του Ρήγα).
- Η βιβλιοθήκη της ελληνικής κοινότητας Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες. «Ν. Ελληνομν.» Η' (1911) 70-79. (Συχνές ει αναφορές σε Καστοριανούς της Βουδαπέστης).
- Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία μακεδονικού Ελληνισμού. «Ν. Ελληνομν.» Η' (1911) 257-301. (Συχνός λόγος για Καστοριανούς της Βουδαπέστης και της Βιέννης).
- Επιτύμβια Ελλήνων, ιδία Μακεδόνων, εν Πέστη. «Ν. Ελληνομν.» Η' (1911) 462-481. (Οι υπ' αριθ. 8, 24, 28, 32 είναι Καστοριανοί).
- Ρήγας, Βηλαράς, Χριστόπουλος. «Ν. Ελληνομν.» ΙΓ' (1916) 68-145.
- B. Λαούρδα, Ο Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης (1866-1935). «Μακεδονικά Ανάλεκτα», Θεσσαλονίκη 1980, 49-52.
- Aιμ. Λεγκράν, Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα. Μετάφρ. Σ. Λάμπρου. Αθήνησιν, έκδ. ΙΕΕΕ, 1891. (σσ. 87-97: Για τους αδελφούς Εμμανουήλ).
- Σ. Λιάκου, Λινοτόπι. Η χώρα (κωμόπολις) των Αγιογράφων. ΜΖ, τεύχ. 69, Φεβρ. 1972, 27-28. (Λινοτόπι ή Λιανοτόπι: Κωμόπολις στην περιοχή του Γράμμου, κοντά στον Άγ. Ζαχαρία. Λινοτοπίτης είναι ο αγιογράφος που ιστόρησε τον Άγιο Νικόλαο—ή Άγιο Ελευθέριο—κοντά στο Ορφανοτροφείο).

- Γ. Λυριτζή, Οι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί τουρκοκρατίας. Κοζάνη 1953 (σσ. 24-46: Εμπορική, εθνική και εκπαιδευτική δραστηριότητα αποδήμων περιοχής Καστοριάς σε πόλεις της Αυστρίας και Ουγγαρίας).
- Δ. Λουκίδου-Μαυρίδου, I. Paradrina ou, Dimitrios Darvaris: sa contribution à la évolution littéraire bulgare. «Α' Ελληνοβουλγαρικό Συμπόσιο. Πρακτικά». Θεσσαλονίκη 1980, 211-226. (Αναφέρεται στο μεγάλο Κλεισουριώτη λόγιο Δημήτριο Δάρβαρη: Προηγούνται ορισμένα βιογραφικά και, στη συνέχεια, εξετάζεται διεξοδικά η συμβολή του στη βουλγαρική γραμματεία).
- Α. Μαγκριώτου, Θυσία της Ελλάδος και εγκλήματα Κατοχής 1941-1944. Αθήναι χχ. (σσ. 204-22 : Εγκλήματα Ιταλών και Βουλγάρων στη Δυτ. Μακεδονία και ειδικότερα στην Καστοριά, στο Άργος Ορεστικό, στην Κλεισούρα).
- Κ. Μαζαράκη-Αινιάνο, Μακεδονικός Αγών 1903-1908. Αθήναι 1937 (σσ. 7-13: Η προετοιμασία του Αγώνα, η δράση του Καραβαγιέλη, η βουλγαρική προπαγάνδα στην περιοχή Καστοριάς).
- Α. Μακρή, Πώς απελευθερώθηκε η Καστοριά το 1912. ΜΖ, τεύχ. 138, Νοέμβρ. 1977, 14-16.
- Σ. Μακρυμιχάλου, Το πατριαρχικόν ομόλογον και η συντεχνία των γουναράδων. ΝΕ 33 (1943) 182-183. (Αφορά τους γουναράδες της Κωνσταντινούπολης).
- Α. Μάνου, Η διαδρομή εβδομήντα πέντε χρόνων της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κυριών Καστοριάς και η αγάπη. Αθήνα 1982.
- Μ. Μανούσακα, Συμβολή εις την ιστορίαν της εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικής Σχολής. Τα κατά την ίδρυσιν της Σχολής Μανολάκη του Καστοριανού επί τη βάσει και νέων ανεκδότων πηγών. Περιοδ. «Αθηνά» 54 (1950) 3-28.
- Σ. Μαρινάτου, Ο λιμναϊός συνοικισμός Καστοριάς. ΑΑΑ, έτος Α', τεύχ. 2, 1968, 162-167.
- Ι. Μαρτινιανού, Η Μοσχόπολις, 1330-1930. Επιμέλεια Στ. Κυρακίδου. Θεσσαλονίκη, ΕΜΕ, 1957. (Συχνές οι αναφορές σε εμπόρους από την Καστοριά).
- Ν. Μελά, Παύλος Μελάς. Αθήνα 1964. (Πολλαπλές οι αναφορές στην Καστοριά και στην περιοχή της).
- Π. Μελά, Συνάθροισις προυχόντων έν τινι χωρίω μεταξύ Καστοριάς και Πρέσπας και ομιλία προς αυτούς. ΜΗΑ, 1908, 140-142.
- Ν. Μέρτζου, Κλεισούρα. Ένα προπύργιο αισιοδοξίας. ΜΖ, τεύχ. 44, Ιαν. 1970, 33-35. — Κλεισούρα, προπύργιο του Ελληνισμού. ΜΖ, τεύχ. 143, Απρίλ. 1978, 31-32. — Κορέστια, εκεί που αγαπούσαν την πατρίδα και μάχονταν με τον δικό τους απλό, μα ηρωικό τρόπο. ΜΖ, τεύχ. 147, Αύγ. 1978, 34-35.
- Μ. Μολιο, Histoire des Israélites de Castoria. Thessalonici 1938. (Ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς).
- Γ. Μόδη, Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες αρχηγοί. Θεσσαλονίκη 1950 (σσ. 1-29: Ιστορικά περιοχής Καστοριάς' 196-215: Η δράση των αδελφών Γιάννη και Λάκη Νταϊλάκη στην περιοχή Καστοριάς). — Συμβεβλή και επίδρασις των Δυτικομακεδόνων εις την πνευματικήν-οικονομικήν ανάπτυξιν της Σερβίας κατά τον ΙΗ'-ΙΘ' αιώνα. «Αριστ.», τεύχ. 5, 41, 1963 (ολόκληρον). (Με συχνές αναφορές σε Καστοριανούς και Κλεισουριώτες).
- Δ. Μουστακά-Θ. Δούμα, Άργος Ορεστικών. «Μεγ. Ελλην. Εγκυκλοπαίδ. Δρανδάκη», Ε', 392.
- Ν. Μουτσουροϋλος, Esquisse de l'histoire des remparts de Castoria. «Πεπραγμένα της 8ης Επιστημονικής Συνόδου του Διεθνούς Ινστιτούτου Φρουριών και Πύργων». Α-

θήναι 1968, 71-82. (Σκιαγραφία της ιστορίας των τειχών της Καστοριάς).

- N. Μο υ τ σ ό π ο υ λ ο υ, Καστοριά, Ιστορία-Μνημεία-Λαογραφία, από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αι. Προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή. «Επιστημ. Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων», τ. 6, Θεσσαλονίκη 1974, 257-432.
- Καστοριά. Λεύκωμα. Ιστορική, χωροταξική-πολεοδομική-μορφολογική μελέτη Καστοριάς. Αθήνα, έκδ. Γρηγόρη, 1981.
- I. Μ π α κ ά λ η, Καστοριανές οικογένειες. Εφημ. «Καστοριά», 5-12-1937.
- , Καστοριά. Μυθολογία, Παράδοσις, Ιστορία, Λαογραφία. Εφημ. «Όρεστιάς» Καστοριάς, φύλλα 104, 107, 108, 109, 111, 112, 116, 174, 176-179, 181, 195, 236, 239-240, 248-254, 258, 260, 262-263, 266, 268-271, 273-277, 279-290, 292-300 (σε συνέχειες από το 1948 ως το 1952).
- T. Μ π έ λ λ ο υ, Πού ετάφη ο Παύλος Μελάς. ΜΗΘ, 1971, 181-182.
- K. Μ π έ ν τ ο υ, Ιστορικά Βογατσικού. Καστορία, τυπογρ. Κ. Δούκη, 1952.
- A. Μ υ γ δ ά λ η, Οι πρώτες γερμανικές μεταφράσεις ποιημάτων του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1821, 1822). «Μακεδονικά» 17 (1977) 194-211.
- X. Ν ά λ τ σ α, Ο Μακεδονικός Αγών εις την Δυτικήν Μακεδονίαν. Θεσσαλονίκη 1958). (Διάλεξη της 6-4-58 στην Ε.Μ.Σ., που αναφέρεται πιο πολύ στην περιοχή Καστοριάς).
- Θ. Ν ά τ σ ι ν α, Οι Μακεδόνες πραγματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας. Κοζάνη 1961. (Συχνές αναφορές σε Καστοριανούς εμπορευόμενους στη Βαλκανική και στην Κεντρική Ευρώπη, αλλά και σε εγκαταστημένους στο Ζέμουν (σ. 28), β) στη Βουδαπέστη (σ. 37), γ) στη Βιέννη (σ. 44-53).
- N ε σ τ ο ρ ί τ η, Το Νεστόριο και η προσφορά του στον πόλεμο του 1940. ΗΚ, έτος τρίτο, 1978, 43-44.
- B. N i c o l a i d y, Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et comptereendu de voyages dans les provinces ottomanes. Paris 1859 (2 τόμ.). (τ. 2, 198-215: Η λίμνη, τα τείχη, η πόλη της Καστοριάς· πληροφορίες για τους κατοίκους, για τον Αλιάκμονα και τις οδικές αρτηρίες).
- K. Ο ι κ ο ν ο μ ό π ο υ λ ο υ, Παύλος Μελάς: ο θάνατός του έφερε τελικά την Ανάσταση. ΜΖ, τεύχ. 137, Οκτ. 1977, 14-16. (Η δράση και η θυσία του Π. Μελά στην περιοχή Καστοριάς).
- Το «ματωμένο ράσο», ο επίσκοπος Καστοριάς Γερμανός Καρβαγγέλης. Χρον. ΜΦΑ Α' (1979) 131-139.
- Ένα Καστοριανό προικοσύμφωνο. ΜΖ, τεύχ. 182, Ιουλ. 1981, 45, (Δημοσιεύει προικοσύμφωνο του έτους 1905).
- Θ. Π., Καστορία. ΜΗΑ, 1908, 265-266.
- Σ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη 1970 (σ. 167-177: Σχετικές δραστηριότητες στην Καστοριά).
- X. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ιστορία της εκκλησίας Ιεροσολύμων. Εν Ιεροσολύμοις και Αλεξανδρία, εκ του Πατριαρχ. τυπογραφείου Αλεξανδρείας, 1910 (σ. 536, 567: Η δραστηριότητα του Καστοριανού Μανολάκη Γεωρ. στη Βηθλέεμ και η επιρροή του στα σουλτανικά ανάκτορα).
- I. P a p a d r i a n o s, Die Spirtas, eine Familie Klissuriotischer Auswinderer in der jugoslawiden Stadt Zemun während des 18. und 19. Jahrhunderts. BS, 16, (1975) 116-125. (Εξετάζεται η εμπορική δραστηριότητα της μεγάλης κλεισουριώτικης οικογένειας των Σπίρτα, που έζησε και έδρασε στο Ζέμουν).

- I. Papadrianos, An Epitaph of the Spirtas family in the Yugoslav Town of Zemun. BS, 16, (1975) 23-25. (Νέα στοιχεία για την οικογένεια Σπίρτα, από την Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας, εγκαταστημένη στο Ζέμουν).
- I. Παπαδριανό, Μακεδόνες μεγαλέμποροι στο Βαλκανικό χώρο κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας. ΜΖ, τεύχ. 120, Μάιος 1976, σσ. 8-9. (Αναφέρεται στη μεγάλη κλεισουριώτικη οικογένεια Σπίρτα, που διαμένει στο Ζέμουν της Αυστροουγγαρίας).
- The «History of the Slavenoserbs» and its Significance with Regard to the first Serbian Revolution. «Πρακτικά Α' Ελληνοσερβικού Συμποσίου». Θεσσαλονίκη 1979, 279 κ.ε. (Αναφέρεται στο έργο του Καστοριανού μεγαλέμπρου Τριαντάφυλλου Δούκα, που διαμένει στο Ζέμουν της Αυστροουγγαρίας¹, και επισημιάει το ρόλο που έπαιξε στον αγώνα της σερβικής ανεξαρτησίας).
- Δ. Παπακωνσταντίνου, Η απελευθέρωση της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 42, Νοέμβρ. 1961, 22-24.
- Θ. Παπακωνσταντίνου, Η Καστορία και τα μνημεία της. Εφημ. «Καστοριά», 26.2.1926-11.4.1926 (σε συνέχειες).
- Καστορία. Μ.Ε.Ε. Δρανδάκη, τόμ. Δ', σσ. 10-18.
- Η Καστορία. Γεωγραφία-Ιστορία-Τέχνη. Αθήνα 1930.
- Η απολογία δύο Καστοριανών συναγωνιστών του Ρήγα. Εφημ. «Δυτική Μακεδονία» Κοζάνης, φ. 23-2-1930.
- Δ. Παπαναούμ, Ξενιτεμένοι Μακεδόνες που σκόρπισαν το φως στο σκλαβωμένο γένος. ΜΖ, τεύχ. 116, Ιαν. 1976, σσ. 21-23. (Μεταξύ των άλλων, αρκετοί ξενιτεμένοι από Γράμμουστα, Καστοριά, Κλεισούρα).
- Π. Παπαναστασίου, Θυσίες και αγώνες στη Μακεδονία. Θεσσαλονίκη 1960 (σσ. 50-63: Δολοφονηθέντες Μακεδόνες τα έτη 1904-1906. Ανάμεσά τους: 1) Μ. Πετρόζης, από Λιθιά, 2) Β. Μαλεγκάνος, δάσκαλος, από Καστοριά, 3) οι ηγούμενοι της Μονής Αγ. Νικολάου Σλίβενης Άνθιμος και Δαμιανός, 4) Α. Χρήστου και Δ. Μελισόβας, Από Μπομπότι Καστοριάς, 5) Α. Πέτκος και η γυναίκα του, από Κοντσκόβηνη Καστοριάς, 6) Κ. Καβαλιάτος, από Κοντορόπι Καστορ. 7) Γ. Νάσσης, από Κλεισούρα, 8) Δ. Μουχτάρης, από Τσιρίλοβο, 9) Α. Δημητρίου, από Κουμανίτσοβο (Βασιλειάδα) Καστοριάς).
- Β. Παπαντίνια, Καστοριά. Καστοριά 1966.
- Θ. Παπαθωμά, Βογατσικόν. ΜΕΕ Δρανδάκη, τόμ. Ζ', σ. 439.
- Αθανασίου Ιωάννου Χριστοπούλου, Λυρικού Ποιητού, τα σωζόμενα άπαντα. Τόμος Α'. Μακεδονική έκδοσις 1931, 1932.
- Δ. Παπαζήση, Καστοριείς λόγιοι επί τουρκοκρατίας. ΜΖ, τεύχ. 145, Ιούν. 1978, 49-50.
- F. P a r a z o g l u , Makedonski gradovi u rimsko dola. Skorje 1957 (σσ. 185-186: Σχολιάζεται η γνωστή επιγραφή με το δόγμα των Βαττυναίων. 180-181: Η ίδρυση του Άργους Ορεστικού. 350: Η θέση του Άργους Ορεστικού).
- Η Μακεδονία υπό τους Ρωμαίους. Πολιτικές και διοικητικές εξελίξεις. «Μακεδονία, 4.000 χρόνια κλπ.», σσ. 192-199 (σσ. 198-199: Το «κοινόν» των Ορεστών).
- Κ. Παπουλίδη, Μακεδόνες στο Παρίσι (1895-1912). «Μακεδονικά» 17 (1977) 181-193. (Οι υπ' αριθ. 12, 16, 18, 19, 25, 26, 29, 31, 33, 34, 37, 48 εναι Καστοριανοί).

1. Το Ζέμουν ανήκει σήμερα στη Γιουγκοσλαβία, αλλά επί τουρκοκρατίας υπαγόταν στην Αυστροουγγαρία.

- A. Πασχάλη, Καστοριά. Ιστορία-Μνημεία. Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα. Αθήνα, έκδ. Καραβία, 1979.
- I. Παύλου, Περιγραφή της εν Μακεδονία Καστοριάς, εκ της του Πουκεβίλλου περιηγήσεως εις την Ελλάδα ερανισθείσα, και μετά τινων προσθηκών αυξηθείσα. «Νέα Πανδώρα» Δ' (1853-1854) 385-387α.
- E. Πελαγίδης, Η Καστοριά πριν από 300 χρόνια. Η μαρτυρία του Εβλιγιά Τσελεμπί. ΜΖ, τεύχ. 105, Φεβρ. 1975, 36-39.
- Απόγονοι της οικογενείας Ρήγα Φεραίου στην περιοχή Καστοριάς. Καστοριά, έκδ. Φιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς, 1976. (Πρόκειται για συγκινητικό πίνακα απογόνων της ιστορικής οικογένειας).
- Η απελευθέρωση της Καστοριάς με το φακό του Αθηναϊκού τύπου του 1912. ΜΖ, τεύχ. 186, Νοέμβρ. 1981, 14-18.
- Οι Καστοριανοί που ζούσαν στη Βενετία πριν από 300 χρόνια. ΜΖ, τεύχ. 205, Ιούν. 1983, 23-2.
- K. Πηλιών, Η προσφορά της πόλεως Καστοριάς εις τον ένοπλον Μακεδονικόν Αγώνα. Διάλεξη. Καστοριά, έκδ. Αδελφών Α. Δούκη, 1959.
- Η Δυτ. Μακεδονία κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα και η ήρωική θυσία του Π. Μελά. Θεσσαλονίκη 1960. (Δίνει τα γεγονότα περιοχής Καστοριάς, τη δράση του Καραβαγγέλη και το θάνατο του Π. Μελά).
- X. Πολύου, Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας. ΜΗΑ, 1911, 162-165 (σσ. 164-165: Διοικητική υπαγωγή και πληθυσμός Καστοριάς).
- Κατάλογος των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Μακεδόνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της Εθνεγερσίας. ΜΗΑ, 1911, 168-178. (Στον κατάλογο περιλαμβάνονται και οι Καστοριανοί λόγιοι: Σεβαστός Λεοντιάδης, Θωμάς Μανδακάσης, Ιωάννης Θεολόγητος, Κωνσταντίνος Μιχαήλ, Ιωάννης Εμμανουήλ και Αθανάσιος Χριστόπουλος. Ακόμη: ο Δημήτριος Δάρβαρης, από την Κλεισούρα, και ο Μάρκος Δραγούμης από το Βογατσικό).
- K. Ραγκαβής, Αθανάσιος Χριστόπουλος. «Πανδώρα», τ. 12, Απρίλ. 1861-Απρίλ. 1862, 135-140.
- K. Ροφού, Χρούπιστα. ΜΗΑ, 1910, 130-137.
- M. Σακελλάριου, Οι γλωσσικές και εθνικές ομάδες της ελληνικής προϊστορίας. «Ιστορία του Ελλην. Έθνους». Εκδοτικής Αθηνών, Α', 356-379 (σσ. 464-465: Πρώτη εμφάνιση ελλην. φύλων στην περιοχή της Πίνδου).
- Δ. Σαμαρά, Έπεσαν μέχρις ενός στο οχυρό του Δισπηλιού. ΜΖ, τεύχ 143, Απρίλ. 1978, 10-11. (Η θυσία του ταγματάρχη Παπαρρόδου τον Απρίλη του 1941).
- Θ. Σαράντη, Η Δυτ. Μακεδονία εις τους χάρτας από του ΙΕ'-ΙΗ' αιώνας. Η.Δ.Μ., 1961, 20-32 (σ. 26: Η περιοχή της Καστοριάς).
- K. Σάθα, Νεοελληνική φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων (1453-1821). Εν Αθήναις 1868 (σσ. 435-436: Ο Μεθόδ. Ανθρακίτης, διευθυντής της σχολής Καστριώτη μετά το 1715· σσ. 713-717: Αθανάσιος Χριστόπουλος).
- Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη. Βενετία 1872. (Τόμ. 3, σ. 605: Ο απαρχονισμός του Καστοριανού νομάρτηρα Ιακώβου με δύο μισθές του, 1-11-1520, επί σουλτάνου Σελήμ Β').
- N. Σβώρου, Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στη Μακεδονία από το 1430 ως το 1821 «Μακεδονία, 4000 χρόνια κλπ.», 354, 385 (σσ. 357-359: Πληθυσμός και οικονομική κατάσταση Καστοριάς και περιοχής από το 15 ως το 18 αι.· 369-370: Εκκλησιαστική διοίκηση Καστοριάς· 375: Η γεωπολιτική στην Καστοριά· 378: Πανηγύρια περιοχής Καστοριάς· 385: Η προσφορά των απόδημων Καστοριανών

- Γεωργ. Μανολάκη, Δημ. Κυρίτση, Γεωργ. Κυρίτση, Γεωργ. Καστριώτη).
- G. S c h l u m b e r g e r, Η βυζαντινή εποποιία κατά τα τέλη της Γ' εκατονταετηρίδος. Βασίλειος Β. Βουλγαροκτόνος. Μετάφρ. Ι. Λαμπρίδου. Εν Αθήναις 1905 (σσ. 451-452: Αποτυχία κατάληψης της Καστοριάς από το Βουλγαροκτόνο· 473-474: Κατάληψη Καστοριάς, 1018, συμπεριφορά Βασιλείου Β' στις θυγατέρες του Σαμουήλ).
- K. Σ η μ α ι ο ρ ί δ η, Καστορία. Ιστορική διερεύνηση του ονόματός της. «Καστορία», Δελτίον πληροφοριών Νομαρχίας Καστοριάς, τεύχ. 9, Ιούν. 1969.
- Λ. Σ ι ά ν ο υ, Ματιές στην Καστοριά. Ιστορικός και Λαογραφικός οδηγός. (χωρίς τόπο και χρόνο).
- Τα Κορέστια στον Μακεδονικόν Αγώνα. «Αριστ.», τεύχ. 91, Ιαν.-Φεβρ. 1972, 53-59. (Σημειώνεται η δράση του Καραβαγγέλη, ντόπιων και ξένων οπλαρχηγών στην περιοχή Καστοριάς).
- Α. Σ ι ό τ κ α, Σύντομος ιστορία Γιαννοχωρίου, Μονοπόλου, Σλημνίτσης, Καλής Βρίσης, Λειβαδοτόπου. Θεσσαλονίκη 1970.
- X. Σ κ ύ β α λ ο υ, Το Μακροχώριον Καστοριάς. «Αριστ.», τεύχ. 29, 1961, 3-4.
- M. S o k o l o s k i, Le développement de quelques villes dans le Sud de Balkans au XV et XVI siècles «Balkanica» Βελιγραδίου, 1 (1970) 81-106. (Η ανάπτυξη μερικών πόλεων στα Ν. Βαλκάνια το 15ο και 16ο αι. Στις σσ. 94-97 κάνει λόγο για την Καστοριά αυτή την περίοδο).
- T. S t o j a n o v i c h, Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος. «Σ. Ασδραχά. Οικονομική δομή κλπ.», 287-345 (σ. 303: Εμπορική κίνηση μεταξύ Καστοριάς και Λειψίας-Βιέννης-Ρωσίας· 307: Εγκατάσταση Καστοριανών στην Κωνσταντινούπολη· 310-311: Καστοριανοί εγκαταστημένοι στη Βιέννη, Stem, Zemun, Tokaj).
- Σ ύ ν τ α ξ η ς, Στατιστικοί πίνακες της δικαστικής και εκπαιδευτικής κινήσεως των Ι. Μητροπόλεων των υπαγομένων εις το κλίμα του Οικουμ. Θρόνου. «Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων», Κωνσταντινούπολις 1905 (α/α 50: Η Μητρόπολη Καστοριάς).
- Συνάθροισις προυχόντων έν τινι χωρίω μεταξύ Καστοριάς και Πρέσπας και ομιλία προς αυτούς του Παύλου Μελά (εξ επιστολής αυτού της 16ης Μαρτίου 1904). ΜΗΑ, 1908, 140-155.
- Η επαρχία Καστοριάς (Γεωγραφία-Ιστορία). Η.Δ.Μ., 1938, 93-95.
- Οι πρωτομάρτυρες του Μακεδονικού Αγώνος (1899-1903). ΜΖ, τεύχ. 29, Οκτ. 1968, 4-5. (Οι πιο πολλοί από περιοχή Καστοριάς).
- Μακεδόνες συνεργάτες του Ρήγα. Μια δίκη Μακεδόνων στην Αυστρία. ΜΖ, τεύχ. 82, Μάρτ. 1973, 8-9. (Αναφέρεται στους αδελφούς Εμμανουήλ).
- Ο Αν. Πηλιών, αγωνιστής και δάσκαλος του Γένους από την Αχρίδα. ΜΖ, τεύχ. 97, Ιούν. 1974, 24.
- Διαδήλωση στην Καστοριά για το σκήνωμα του Ήρωα (Π. Μελά). ΜΖ, τεύχ. 101, Οκτ. 1974, 41.
- Η Κλεισούρα πριν από 130 χρόνια. ΜΖ, τεύχ. 139, Δεκ. 1977, 34-35.
- Από το Βογατσικό με αγάπη: Δραγούμης. ΜΖ, τεύχ. 189, Φεβρ. 1982, 15-17.
- X. Σ ω τ η ρ ο π ο ύ λ ο υ, Απάντησις προς Βορράν. Ο Ελληνισμός του βιλαετιού Μοναστηρίου κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας και αι σύγχρονοι γιουγκοσλαβικά επιδιώξεις. Αθήναι 1962 (σ. 36: Πληθυσμικά στοιχεία ελληνοφώνων και σλαβοφώνων Ελλήνων του καζά Καστοριάς).
- I. T a f e l, De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia, et Thracia jungebantur. London 1972, (σσ. 44-46: Απόψεις του συγγραφ. για τη θέση και την ταύτι-

ση του αρχαίου Κελέτρου).

- N. T e m t c h e n a, Περὶ Καστοριάς (στα βουλγαρικά). Περιοδ. «Βιβλιοθήκη» Φιλίππου-πόλεως, ἔτος Γ', 1898.
- Σ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ῖ δ ο υ, Η περιλάμπρος ιστορία και τα ολοκαυτώματα της Κλεισούρας. Η.Δ.Μ., 1961, 256-261.
- Γ. Τ ρ ὺ π η, Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας. «Αριστ.», τεύχ. 26, 1961, 9-32.
- Π. Τ σ ἄ μ η, Ο κλεφταρματολισμός εις την περιοχὴν Κορσεστίων-Πρεσπών κατὰ την περί το 1870 εποχὴν. ΜΖ, τεύχ. 9, Φεβρ. 1967, 47-48.
- Π. Τ σ α μ ῖ σ η, Η Καστοριά και τα μνημεία της. Αθήναι 1949.
- Γ. Τ σ ἄ ρ α, Η Κλεισούρα στα 1849. «Μακεδονικά» 18 (1978) 219-225.
- Δ. Τ σ ι γ κ ἄ λ ο υ, Το Επταχώρι, χίλια χρόνια στις εθνικὲς ἐπάλξεις. Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Salto, 1979.
- Επταχώρι: οὐ αγάνες και οὐ ἄνθρωποι του. ΜΖ, τεύχ. 163, Δεκ. 1979, 34-36.
- Η μεγάλη πορεία ἀπὸ τὰ Παλιχώρια πρὸς τὸ Επταχώρι. ΜΖ, τεύχ. 165, Φεβρ. 1980, 30-33. (Πότε και πὼς συνοικίστηκε τὸ Επταχώρι Καστοριάς).
- Ο καπετὰν Καραγιώργος (Γιώργος Μανθόπουλος) ἀπὸ τὸ Επταχώρι. ΜΖ, τεύχ. 172, Σεπτ. 1980, 40-41.
- Κ. Τ σ ο ὄ ρ κ α, Οὐ τάφοι του Παύλου Μελά. ΜΖ, τεύχ. 5, Οκτ. 1966, 5-10.
- Το κίνημα εις την περιοχὴν Σιατίστης-Ερατύρας-Βογατσικού. ΜΖ, τεύχ. 9, Φεβρ. 1967, 20-23. (Αναφέρεται στην ἐπανάσταση του 1878).
- Εθνολογική προϊστορία και σημερινὴ πραγματικότητα ἐν Μακεδονία. ΜΖ τεύχ. 60, Μᾶης 1971, 4-6' 61, Ιούν. 1971, 4-6' 62, Ιουλ. 1971, 4-6. (Δίνει χρῆσιμα στοιχεία και γιὰ την περιοχὴ Καστοριάς).
- Γ. Τ ζ η μ ο π ο ὄ λ ο υ, Οὐ γυναίκες-μάρτυρες του Μακεδονικοῦ Ἀγώνα. ΜΖ, τεύχ. 158, Ιουλ. 1979, 22-24. (Μεταξὺ τῶν ἄλλων αναφέρονται και 11 γυν. ἀπὸ περιοχὴ Καστοριάς).
- Ο οπλαρχηγὸς Δημήτριος Νταλίπης. ΜΖ, τεύχ. 178, Μάρτ. 1981, 43-45. (Δημ. Νταλίπης: ἀπὸ τὸ Γάβρο Καστοριάς).
- Α. Τ ζ ι ὄ γ ο υ, Συνοπτικὴ ιστορία της Κλεισούρας Δυτικῆς Μακεδονίας και τὸ ιστορικὸν αὐτῆς μνημειὸν της χριστιανισμένης της ιερᾶς μονῆς Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου. Θεσσαλονίκη 1962.
- Φ. Τ ζ ῶ ρ τ ζ ἄ κ η, Ἴων Δραγοῦμης (ΙΔΑΣ). Αθήναι 1953. (Συχνῆς οὐ αναφορῆς στην Καστοριά).
- Δ. Φ ε ρ α ῖ ο υ, Τινὰ περὶ της οικογενείας του Ρήγα Φεραίου. ΜΗΑ, 1910, 266-268. (Αναφέρεται σε ἀπόγονους της οικογένειας Φεραίου στην περιοχὴ Καστοριάς).
- Δ. Φ ι λ ι π π ῖ δ ο υ, Η Μακεδονία ιστορικῶς, εθνολογικῶς, γεωγραφικῶς, στατιστικῶς. Ἐν Αθήναις 1906 (σσ. 17-38: Η Καστοριά ἀπὸ γεωγραφ., ιστορ., εθνολογ. ἀποψη' 54-56 και 61-64: Τοπογραφία Καστοριάς (ὄρη, ποτάμια, λίμνες)' 78: Πληθυσμὸς περιοχῆς Καστοριάς).
- Ο. F ü n e s, Οὐ κατάλογοι τῶν πολιτογραφηθέντων Ἑλλήνων παροίκων Πέστης και Βούδας στην περίοδο 1687-1848. «Μακεδονικά» 6 (1964-65) 106-119. (Στην Πέστη: 17 Καστοριανοί, 3 Κλεισουριώτες, 1 ἀπὸ τὸ Βογατσικό. Στη Βούδα: 2 Κλεισουριώτες, 1 Καστοριανός).
- Επτόμβιοι ἐπιγραφαὶ Ἑλλήνων εις την Ουγγαρίαν. «Ἑλληνικά» 19 (1966) 296-347. (Συχνὰ μνημονεῦνται Καστοριανοί).
- N. H a m m o n d, A History of Macedonia. I. Historical Geography and Prehistory. Οκ-

- ford 1972 (σσ. 110-116: Ιστορική γεωγραφία της Ορεστίδας· 6, 9, 11, 13, 17, 45, 95, 97, 100, 102, 103, 110, 114, 116, 165: Θέματα ιστορικής γεωγραφίας Καστοριάς και Ορεστίδας· 228, 230, 238, 274, 415: Προϊστορία Καστοριάς και Ορεστίδας).
- Κ. Χ α σ ι ώ τ η, Νεστόριον. Η ένδοξη αετοράχη του Γράμμου. ΜΖ, τεύχ. 51, Αύγ. 1970, 33-37.
- Το Κωσταράζι. Ένα ηρωικό χωριό. ΜΖ, τεύχ. 53, Οκτ. 1970, 40-43.
- Δ. Χ α τ ζ ή, Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος. Αθήναι 1971 (σσ. 49-90: Ο Αγώνας στην περιοχή Καστοριάς).
- Το Νεστόριο στο Μακεδονικό Αγώνα. ΜΖ, τεύχ. 129, Φεβρ. 1977, 24-31.
- Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο ύ, Συγγράμματα και συγγραφείς Μακεδονίας κατά τον 18ον και 19ον αι. ΜΗΘ, 1929, 81-88. (Κάνει λόγο: για τον Καστοριανό Κωνσταντίνο Μιχαήλ και τους Κλεισουριώτες αδελφούς Δαρβάρεις).
- Μακεδονικά σημειώματα τοπογραφικά, ιστορικά, επιγραφικά. Κλεισούρα-Καστοριά. ΜΗΘ, 1930, 129-134.
- Α. Χ α τ ζ η μ ι χ ά λ η, Μορφές από τη σωματειακή οργάνωση των Ελλήνων στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Οι συντεχνίες-τα ισνάφια. «L'Hellenisme Contemporain», 1453-1953, Αναμνηστ. τόμος, 279-303. (Γίνεται ευρύτερος λόγος για τη συντεχνία των γουναράδων).
- Το ισνάφι των γουναράδων. Περιοδ. «Συνεταιριστής», αρ. 104-106 (1955) 83-87.
- Γ. Χ ι ο ν ί δ η, Οι εικοσιτα μνηστές του 1821 αναγραφόμενοι Μακεδόνες, «Μακεδονικά» 12 (1972) 34-65. (Οι υπ' αρ. 41 και 74 αξιωματικοί είναι από την Καστοριά).
- Μ. Χ ο υ λ ι α ρ ά κ η, Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971. Τόμ. Α', μέρος Γ'. Αθήναι, έκδ. ΕΚΚΕ, 1973 (σ. 31: Απογραφικά στοιχεία πληθυσμού Καστοριάς των ετών 1913, 1920, 1928, 1940, 1951, 1961, 1971).
- Γ. Χ ρ η σ τ ί δ η, Το Μαυροχώρι ή Μαύροβο κατά το 1912. «Αριστ.», τεύχ. 67-68 (1968) 22-25.
- Α. Χ ρ υ σ ο χ ό ο υ, Οι βόρειες επαρχίες της Ελλάδος και οι βουλγαρικές βλέψεις. Θεσσαλονίκη 1942 (σσ. 29-32: Εθνολογική σύνθεση βιλαετιών Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου, όπου και η Καστοριά).
- Η Κατοχή εν Μακεδονία. Βιβλ. Α'. Η δράσις του ΚΚΕ. Θεσσαλονίκη 1949 (σσ. 138-142: Η συγκρότησις του σλαβομακεδονικού τάγματος του Γκότσε και η δράσις του στην περιοχή Κορεστίων).

Γ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- Π. Α γ γ ε λ ή, Νεστόριου κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Γ. Α ι κ α τ ε ρ ι ν ί δ η, Μεταμυριόσεις Δωδεκαήμερου εις τον Βορειοελλαδικόν χώρον. «Β Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου. Πρακτικά». Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (166), 1976, 13-27 (σσ. 26-27. Το Δωδεκαήμερο στην Καστοριά και την περιοχή της).
- Α ν ώ ν υ μ ο υ, Μια Καστοριανή θυμάται τον Αγώνα, ΜΖ, τεύχ. 90, Νοέμβρ. 1973, 43. (Τραγουδι του Μακεδονικού Αγώνα με την ευκαιρία της άφιξης Βούλγαρου επισκόπου στην Καστοριά, το 1903).
- Ν. Γ α κ ί δ η, Λαογραφία Πευκοφύτου Καστοριάς. Θεσσαλονίκη 1972.
- Χ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Κόλιαντα στο Γέρμα. ΜΗΘ, 1965, 342-344.

- Χ. Γεωργίου, Το καρναβάλι στο Γέρμα. ΜΗΘ, 1968, 205-208.
 — Χελιδόνισμα Γέρμα Καστοριάς. «Μακεδονικά» 5(1961-63) 478-479.
 Δ. Γιαννούση, Καστοριά (βλ. Ιστορία).
 Γ. Γκίκα, Ο Σύλλογος «Αρμονία» στο αρχοντικό του Αιβάζη. ΜΖ, τεύχ. 154, Μάρτ. 1979, 26-28.
 Ι. Διδασκάλου, Τα «Κόλιαντα» στην Καστοριά. «Αριστ.», τεύχ. 6, Νοέμβρ.-Δεκ. 1957, 14-15.
 — Οι Καστοριανές πλένουν. «Αριστ.», τεύχ. 9, Μάης-Ιούν. 1958, 22-24.
 — Οι Ραγκουτσιάρηδες. ΜΗΘ, 1958, 267-271. (Λαογραφική μελέτη για το παραδοσιακό καρναβάλι της Καστοριάς).
 — Το Καστοριανό δημοτικό τραγούδι. «Αριστ.», τεύχ. 16, Ιουλ.-Αύγ. 1959, 41-44.
 — Καστοριανά. Θεσσαλονίκη 1959. (Καστοριανές ηθογραφίες).
 — Ο «καυγός». ΜΗΘ, 1959, 297-300. (Καστοριανή ηθογραφία).
 — Τα καράβια. «Αριστ.», τεύχ. 17, Σεπτ.-Οκτ. 1959, 17. (Αναφέρεται στα καράβια της Καστοριάς).
 — Καστοριανό. ΜΗΘ, 1962, 228-230. (Προσωπικές αναμνήσεις από την Καστοριά).
 — Το δημοτικό τραγούδι της Καστοριάς. Αθήνα, έκδ. Μακεδονικής Εστίας (αρ. 2), 1963.
 — Καστοριανό. Τα «Ελιάτσικα». «Αριστ.», τεύχ. 56, 1966, 33-37. (Καστοριανή ηθογραφία).
 — Από την παλιά Καστοριά. ΜΗΘ, 1966, 109-114. (Καστοριανές ηθογραφίες).
 — Τα παιχνίδια της γειτονιάς. «Αριστ.», τεύχ. 67-68, 1968, 76-80. (Παιδικά Καστοριανά παιχνίδια: γκουργκούλκια, κότσια, πεντεπέτρες κ.ά.)
 — Δεν ξέρετε τι έπαθα... ΜΗΘ, 1970, 251-252. (Αυθεντικό Καστοριανό λαογραφικό).
 — Τα κορίτσια του καλού καιρού. ΜΗΘ, 1974, 49-54. (Καστοριανή ηθογραφία).
 — Τόποι και τραγούδια της Μακεδονίας (ιστορικολαογραφικό οδοιπορικό). Θεσσαλονίκη 1976. (Αναφέρεται και στην περιοχή Καστοριάς).
 — Καστοριά, πατρίδα μου. Θεσσαλονίκη 1976. (Λαογραφία-ηθογραφία).
 — Καστοριανά μπέντια. ΜΗΘ, 1976, 61-64. (Καστοριανή ηθογραφία).
 — Τα καράβια της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 138, Νοέμβρ. 1977, 19-21.
 — Αναμνήσεις από το καρναβάλι της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 140, Ιαν. 1978, 20-22.
 — Πλύσιμο στη λίμνη της Καστοριάς το καλοκαίρι. ΜΖ, τεύχ. 172, Σεπτ. 1980, 16-17.
 — Ο πλούτος του Καστοριανού δημοτικού τραγουδιού. ΜΖ, τεύχ. 174, Νοέμβρ. 1980, 35-37, 175, Δεκ. 1980, 49-51.
 — Μακεδόνες τεχνίτες. Οι ραφτάδες του παλιού καιρού. ΜΖ, τεύχ. 182, Ιουλ. 1981, 14-16. (Κάνει λόγο και για τους παλιούς ραφτάδες της Καστοριάς).
 — Η Κάκω Τσιτσιούλα. ΜΗΘ, 1981, 237-239. (Καστοριανή ηθογραφία).
 Β Δόικου, Καστοριανά τραγούδια. Εναρμόνιση και Διασκευή (χ.τ.χ.).
 Κ. Δοφλίνα, Δημοτικά τραγούδια για την Καστοριά. ΜΖ, τεύχ. 138, Νοέμβρ. 1977, 22-23.
 Π. Ζάττα, Η τοπική ενδυμασία στο Κωσταράζι. ΜΖ, τεύχ. 134, Ιουλ. 1977, 12-14.
 — Πασχαλινά έθιμα στο Κωσταράζι. ΜΖ, τεύχ. 167, Απρ. 1980, 22-24.
 — Τραγούδια και έθιμα του γάμου στο Κωσταράζι. ΜΖ, τεύχ. 132, Μάης 1977, 34-36 και τεύχ. 133, Ιούν. 1977, 39-41.
 Α. Ζάζου, Τα καράβια της Καστοριάς. ΜΗΘ, 1936, 161-166.
 Κ. Θεοχαρίδου, Το Αρχοντικό του Μπασάρα στην Καστοριά και η εμπορική δραστηριότητα της οικογένειας στο α' μισό του 19ου αιώνα. «Μακεδονικά» 19 (1979) 298-327.
 Γ. Κασάλη, Λαογραφικά εκ Μακεδονίας. «Λαογρ.» 6 (1917) 452-537 (σσ. 453-455: Λαογραφικά Καστοριάς).

- Α. Κ ο ρ ο μ ή λ η, Το Βογατσικόν κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Σ. Κ υ ρ ι α κ ί δ η, Πινακοθήκη της ελληνικής λαϊκής τέχνης του ελλην. λαού. Α'. Αρχιτεκτονική των κοσμικών μνημείων. Τεύχ. Ι. Αρχοντικά Καστοριάς. Χορηγία του Εθνικού Ιδρύματος. Αθήναι 1948. Εκδ. Συλλόγου «Ελλην. λαϊκή τέχνη». «Λαογρ.» 13 (1950-51) 372-373. Βιβλιοκρισία.
- Άσματα (Λεχόβου, Άργους Ορεστικού). «Μακεδονικά» 3 (1953-1955) 412-422.
- Μακεδονικά άσματα και έθιμα και δοξασίαι. «Μακεδονικά» 4 (1955-60) 501-531. (Ανάμεσα στα άλλα, και έθιμα από το Βογατσικό).
- Α. Λ έ τ σ α, Ο γάμος εν Βογατσικό. «Μακεδονικά» 1 (1940) 123-189.
- Η τεκνοποιία εν Βογατσικό. «Μακεδονικά» 2 (1941-52) 299-310.
- Κ. Μ α κ ρ ή, Οι φεγγίτες των αρχοντικών. Από το Βυζάντιο στο Μπαρόκ. Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (153), 1975, 177-182. (Αναφέρεται στους φεγγίτες των αρχοντικών Σιάτιστας, Καστοριάς, Βέροιας).
- Σ. Μ α ν τ ά, Η γαμήλια τελετουργία στο χωριό Βυσσινιά (Καστοριάς). ΜΖ, τεύχ. 178, Μάρτ. 1981, 24-25.
- Τα ρουγκατσόρια της Πρωτοχρονιάς απάνω στο Βίτσι. ΜΖ, τεύχ. 188, Ιαν. 1982, 24-25. (Λαογραφική αφήγηση για το καρναβάλι της Βυσσινιάς).
- Γ. Μ έ γ α, Το αρχοντικόν Σκούταρη της Καστοριάς. «Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου», Αθήναι 1953, 502-509.
- Ν. Μ ο υ τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Καστοριά. Τα αρχοντικά. Αθήναι 1962.
- Τα αρχοντικά στίτια της Μακεδονίας. ΜΖ, τεύχ. 1, Ιούν. 1966, 9-11. (Κάνει λόγο και για τα αρχοντικά της Καστοριάς).
- Καστοριά, Ιστορία-Μνημεία-Λαογραφία κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Θέματα Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας. Οικισμοί-Αρχοντικά-Μετόχια. Αποτυπώσεις-προτάσεις αναστήλωσης και αναβιώσεως. Επιλογή διπλωματικών εργασιών 1966-1974 (σσ. 135-166: Προτάσεις αναστήλωσης των αρχοντικών Νατζή, Αδελφών Εμμανουήλ, Μπασάρα της Καστοριάς).
- Γ. Μ π α κ ά λ η, Δημοτικά τραγούδια της Καστοριάς. ΜΗΘ, 1928, 71-78, 1529, 237-342. (Λαογραφική μελέτη).
- Κανακκιουρίσια Καστοριά. Καστοριά 1937.
- Καστοριά. Μυθολογία, παράδοσις, ιστορία, λαογραφία κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Κ. Ο ι κ ο ν ο μ ό π ο υ λ ο υ, Ήθη και έθιμα της παλιάς Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 164, Ιαν. 1980, 34-36.
- Ε. Π α π α λ ά κ η, Οι φορεσιές Καστοριάς και Ανταρτικού. ΜΖ, τεύχ. 2, Ιούλ. 1966, 40-41.
- Α. Π α π α ρ ο υ σ ό π ο υ λ ο υ, Λαογραφικά Ζευγιστάσιου Καστοριάς. Θεσσαλονίκη 1982.
- Σ. Π ε λ ε κ α ν ί δ η, Μεσαιωνικά Μακεδονίας. ΑΔ 16 (1960) 222-231. (Ανασκαφικά ευρήματα-βυζαντ. τέχνη Καστοριάς).
- Μελέτες Παλαιοχριστιανικής και Βυζαντινής αρχαιολογίας. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (174), 1977. (Μελετά και τις τοιχογραφίες της Καστοριάς).
- Δ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα. «Μακεδονικά» 8 (1968) 323-364. (Περιλαμβάνει δημοτ. τραγούδια και από την περιοχή Καστοριάς).
- Α. Π ο λ υ μ έ ρ ο υ, Εκκλησιαστικά αδελφάτα στην περιοχή Καστοριάς. Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου. Αλεξανδρούπολη 13-18 Οκτωβρ. 1976.
- Μ. Ρ ά π τ η, Folklorot na janovenskite sela vo kostusko. Skorje, Institut za Folklor, 1977. (Λαογραφικά θέματα περιοχής Καστοριάς).

- Α. Σαχίνη, Καστοριά. Τα αρχοντικά. Εφημ. «Νέα Καστοριά», 15-12-1963.
— Το αρχοντικό του Νεράντζη Αϊβάζη (Λαογραφικό Μουσείο Καστοριάς). Λαογραφική και τεχνική μελέτη. Καστοριά, έκδ. Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Καστοριάς «Αρμονία», 1977.
- Α. Σιάνου, Ματιές στην Καστοριά κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Σ. Σπανού-Αναγνωστοπούλου, Ο γάμος εν Άργει Ορεστικά. «Μακεδονικά» 3 (1953-55) 322-333.
- Γ. Σπυριδάκη, Επιβιώσεις λαϊκής πίστωσης, λατρείας και τέχνης εκ της βυζαντινής περιόδου εις την Βόρειον Ελλάδα. «Πρακτικά Α' Συμπόσιου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου» Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (153), 1975, 235-262. (σσ. 257-259: Επιβιώσεις λαϊκής αρχιτεκτονικής στα σπίτια και στα αρχοντικά Σιάτιστας-Καστοριάς-Βέροιας).
- Α. Σταυρίδου, Έθιμα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς στο αρχοντικό Βογατσικό. ΜΖ, τεύχ. 187, Δεκ. 1981, 40-41.
- Α. Στεφάνου, Το γλωσσάρι της Χρυσής Καστοριάς. «Μακεδονικά» 18 (1978) 241-288.
— Παιδικά παραδοσιακά παιχνίδια από τη Χρυσή Καστοριάς. «Μακεδονικά» 12 (1972) 361-423.
- Συλλόγου «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη», Πανακοθήκη της Τέχνης του ελληνικού λαού. Α'. Αρχιτεκτονική. Τεύχ. Ι. Αρχοντικά Καστοριάς, Αθήναι 1948.
- Κ. Τσορόκα-Σ. Κυριακίδου, Η αποκρία στο Βογατσικό. «Μακεδονικά» 3 (1953-1955) 382-402.

Δ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΤΕΧΝΗ

- Α. Αρβανιτοπούλου, Ανασκαφάι και έρευναι εν Θεσσαλία και Μακεδονία κατά το έτος 1912. ΠΑΕ, 1912, 154-246 (σσ. 242-244: Επιγραφές και άλλα μνημεια στο Άργος Ορεστικό—ψήφισμα του κοινού των Ορεστών—στο Αρμενοχώρι, στη Ζουπάνιστα).
- Γ. Γούναρη, Οι τοιχογραφίες των Αγ. Αποστόλων και της Παναγίας Ρασιώτισσας στην Καστοριά. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1980.
— Οι τοιχογραφίες του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου της Μαυριώτισσας στην Καστοριά. «Μακεδονικά» 21 (1981) 1-75.
- Κ. Δημαρά, Καστοριά. Τα Αρχοντικά. Εφημ. ΒΗΜΑ, 1-3-1963. (Βιβλιοκρισία στη μελέτη του Ν. Μουτσόπουλου για τα αρχοντικά της Καστοριάς).
- Β. J. Djuric, Vizantijske freske u Jugoslaviji. Beograd 1974. (Ο συγγραφέας συσχετίζει τοιχογραφίες των Αγ. Αναργύρων Καστοριάς με τοιχογραφίες του Αγ. Γεωργίου Κουρμπινοβο, περιοχής Σκοπίων).
- Κ. Δούφλια, Το εξαίσιο βυζαντινό τέμπλο του χωριού Γέρμα Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 96, Μάης 1974, 52-53.
— Η βυζαντινή τέχνη στην Καστοριά. ΜΖ, τεύχ. 151, Δεκ. 1978, 14-15.
— Παναγία η Μαυριώτισσα. Ένα θαύμα της βυζαντινής και της νεοελληνικής τέχνης. ΜΖ, τεύχ. 152, Ιαν. 1979, 22-24.
- Π. Ζάττα, Ρωμαιοβυζαντινό φρούριο στο Κωσταράζι Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 136, Σεπτ. 1977, 42-43.
- Γ. Ζωγράφκη, Βυζαντινές εκκλησίες και αρχοντικά της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 126, Νοέμβρ. 1976, 16-17.

- N. Καλογεροπούλου, Αι τοιχογραφίες της Καστοριάς. Εφημ. «Πρώια», 7-12-1936.
- A. Κεραμοπούλου, Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία. ΑΕ, 1932, 48-133 (σσ. 79-106: Φρούρια και τείχη περιοχής Καστοριάς).
- Άργος Ορεστικό-Διοκλητιανούπολις κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Έρευναι εν Δυτική Μακεδονία. ΠΑΕ, 1938, 53-66 (σσ. 54-66: Έρευνες στο Άργος Ορεστικό, Λιμναίο οικισμό Διοηηλιού, Νεστόριο, Τσοúκα).
- Ανασκαφή εν Καστορία. ΠΑΕ, 1940, 22-23.
- E. Κυριακούδη, Ο κτίτρας του ναού των Αγ. Αναργύρων Καστοριάς Θεόδωρος (Θεόφιλος) Λημνιώτης. «Βαλκανικά Σύμμεικτα», Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (αρ. 1), 1981, 3-23.
- Σ. Κυριακίδη, Ν. Μουτσόπουλου, Καστορία. Τα αρχοντικά. (Βιβλιοκρισία).
- X. Μακαρόνα, Χρονικά Αρχαιολογικά. Ανασκαφαί, έρευναι και τυχαία ευρήματα εν Μακεδονία και Θράκη κατά τα έτη 1940-1950. «Μακεδονικά» 2 (1941-52) 590-678 (σσ. 643-646: Ανασκαφικά ευρήματα στην Καστορία).
- Δ. Μακρή, Στον ναό του Αγ. Νικολάου Καστοριάς. Ένας περίφημος λινοτοπίτης ζωγράφος του 17ου αιώνα. ΜΖ, τεύχ. 135, Αύγ. 1977, 21-23.
- T. Malmquist, Byzantine 12th Century Frescoes in Kastoria. Agioi Anargyroi and Agios Nicolaos tou Kasnitzi. Acta Universitatis Upsaliensis. Figura, Nova Seria 18, Uppsala 1979. (Διδακτορική διατριβή για τους Αγ. Αναργύρους και τον Άγιο Νικόλαο του Κασνίτη στην Καστορία).
- X. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα στην Κουμπελίδικη της Καστοριάς. Θεσσαλονίκη, εκδ. Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών (αρ. 8), 1973.
- Γ. Μέγα, Το αρχοντικόν Σκούταρη της Καστοριάς. «Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου», Αθήναι 1953, 503-509 και «Λαογρ.» 26 (1968-69) 431-437.
- N. Μουτσόπουλου, Καστορία, Ιστορία-Μνημεία-Λαογραφία κλπ. (βλ. Ιστορία).
- Έρευνες στην Καστορία και τον Άγιο Αχίλλειο. «Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής» Β' (1965-66) 96-106.
- Η Καστορία και τα μνημεία της. Εφημ. «Φωνή της Καστοριάς», 8.5.1966.
- Καστορία. Τα αρχοντικά (βλ. Λαογραφία).
- Καστορία. Παναγία η Μαυριώτισσα. Αθήναι, εκδ. Φίλων Βυζαντιν. Μνημείων και Αρχαιοτήτων Νομού Καστοριάς, 1967.
- I. Μπακάλη, Το θολωτόν υπόγειον κατασκευάσμα του μαγίστρου Νικηφόρου Κασνίτη. Εφημ. «Ορεστιάς» Καστοριάς, αριθ. φ. 306 (9-11-52), 307 (16-11-52), 308 (23-11-52), 309 (30-11-52).
- X. Μπακιρτζή, Επιγραφή στους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς. «Μακεδονικά» 11 (1971) 324-334.
- A. Ξυγόπουλου, Άγιος Δημήτριος ο Μέγας Δουξ ο Απόκαυκος. «Ελληνικά» 15 (1957) 122-140. (Συχνές οι αναφορές σε τοιχογραφίες ναών της Καστοριάς).
- Η λατρευτική εικών του ναού της Αχειροποιήτου Θεσσαλονίκης. «Ελληνικά» 13 (1954) 256-262. (Συσχετίζει τον Άγιο Νικόλαο Κυρίτζη Καστοριάς με την Αχειροποιήτου Θεσσαλονίκης ως προς τον εικονογραφικό τύπο της Παναγίας στην αψίδα του Ιερού).
- A. Ορλάνδου, Τα Βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς. ΑΒΜΕ Α' (1938), τεύχ. 1-2.
- Τα παλαιά αρχοντόσπιτα της Καστοριάς. ΑΒΜΕ Δ' (1938) τεύχ. 2, 196-210.
- Θ. Παπαζώτου, Χριστιανικές επιγραφές Μακεδονίας. «Μακεδονικά» 21 (1981) 401-410 (σσ. 402-403: Παναγία Μαυριώτισσα Καστοριάς. Επιγραφή 12ου αι. σε τοιχογραφία της κόγχης του Ιερού).

- Ν. Παπαδάκη, Εισ το δόγμα (Α)λπιναιών της Ορεστίδος, «Αθηνά» 25 (1913) 462-477. (Μελέτη την επιγραφή με το δόγμα των Βαττυναίων, κοντά στο Κρανοχώρι).
- Εκ της Άνω Μακεδονίας. «Αθηνά» 25 (1913) 430-462 (σσ. 440-445: Επιγραφές και μνημεία από Άργος Ορεστικό, Αρμενοχώρι, Κέλετρο, Καστοριά, Δισπηλιό, Κρεπενή, Κορέστια, Λινοτόπι, Βάττυνα).
- Β. Παπαντζίνα, Μεσαιωνικά πορτραίτα στις εκκλησιές της Καστοριάς. Καστοριά 1961.
- Α. Παραδείση, Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος. Ανατ. Στερεά-Θεσσαλία-Μακεδονία-Θράκη. Τόμ. 1. Αθήναι, έκδ. Αδελφών Ευσταθιάδη, 1976 (σσ. 157-160: Τα κάστρα και τα τείχη της Καστοριάς, αρχαίας και βυζαντινής).
- Ε. Πελαγίδη, Αρχαιότητες περιοχής Καστοριάς προβυζαντινής εποχής. «Καστοριά» Δελτίο πληροφοριών Νομαρχίας Καστοριάς, τεύχ. 3, 1968, 10 κ.ε.
- Η Παναγία στις τοιχογραφίες των ναών της Καστοριάς. Παράστασις και επιγραφικοί χαρακτηρισμοί. ΜΖ, τεύχ. 63, Αύγ. 1971, 43-48.
- Σ. Πελεκανίδη, Καστοριά. Βυζαντινά τοιχογραφία. Πίνακες. Θεσσαλονίκη, Ε. Μ.Σ., 1953.
- Χρονολογικά προβλήματα των τοιχογραφιών του καθολικού της μονής της Παναγίας της Μαυριώτισσας Καστοριάς. ΑΕ, 1978, 147-159.
- Kastoria. «Realexikon zur Byzantinischen Kunst» III, σ. 1190-1224.
- Ε. Πελεκανίδου, Η εικόνα της Οδηγήτριας της Αρχαιολογικής συλλογής Καστοριάς. «Αφιέρωμα στη Μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη», Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. (Παράρτημα Μακεδονικών, αρ. 5), 1983, 389-396.
- Φ. Πέτσα, Χρονικά Αρχαιολογικά, 1966-1967. «Μακεδονικά» 9 (1966) 101-224 (σσ. 202-203: Ευρήματα στο Νομό Καστοριάς).
- Χρονικά Αρχαιολογικά. «Μακεδονικά» 7 (1966-67) 277-368 (σσ. 351-352: Ευρήματα στο Νομό Καστοριάς).
- Γ. Ταρσούλη, Οι τοιχογραφίες της Καστοριάς. Εφημ. «Ορεστιάς» Καστοριάς, φύλλ. 369 (21-2-54).
- Λ. Haderman-Misgich, Kurbinovo. Les fresques de Saint-Georges et la peinture Byzantine du XII siècle, 1-11, Bruxelles 1975. (Η συγγραφέας εξετάζει και το θέμα του κτίτορα του ναού Αγ. Αναργύρων Καστοριάς, καθώς και χρονολογικά προβλήματα σε τοιχογραφίες του ίδιου ναού).
- Μ. Χατζηδάκη, Η τέχνη από το 10ο αιώνα ως το 1204. «Μακεδονία, 4000 χρόνια κλπ.» 292-305 (σ. 292: Αρχιτεκτονική βυζαντ. ναών Καστοριάς· 296: Ζωγραφική στους Αγ. Αναργύρους Καστοριάς· 299: Υπολείμματα τοιχογραφιών παλιότερων του 11ου αι. σε ναούς της Κατοριάς· Αγ. Στεφανο, Αγ. Αναργύρους, Ταξίαρχη Μητροπ.· 302-304: Οι τοιχογραφίες των Αγ. Αναργύρων και του Αγ. Νικολάου Κασνίτζη στην Καστοριά).
- Η τέχνη κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή. «Μακεδονία, 4000 χρόνια κλπ.», 338-351 (σ. 338: ο Άγ. Γεώργιος Ομοροφκοκκλησίας· 340: Αρχιτεκτονική ναών Καστοριάς· 344: Η ζωγραφική σε ναούς της Καστοριάς, 1204-1261· 350-351: Η ζωγραφική σε ναούς της Καστοριάς, 1330-1453).
- Μεταβυζαντινή τέχνη, 1430-1830. «Μακεδονία, 4000 χρόνια κλπ.», 410-25 (σσ. 414-415: Τοιχογραφίες ναών Καστοριάς, 1430-1535· 417-419: Τοιχογραφίες ναών Καστοριάς 1535-1600· 420: Αγιογράφοι από περιφέρεια Καστοριάς—γενικά η ζωγραφική περιφέρ. Καστοριάς το 17ο αι.· 423-424: Τοιχογραφίες σε ναούς της Καστοριάς και ζωγραφικός διάκοσμος αρχοντικών της το 18ο αι.).

- A. Woodward, *Inscriptions from Thessaly and Macedonia*. («J. Hellenic Studies»), 1913, 337 κ.ε. (Ανάμεσα στ' άλλα, κάνει και συστηματική έκδοση της επιγραφής με το δόγμα των Βαυτουαίων).
- M. Χατζηδάκη - Σ. Πελεκανίδη, Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα. «Καστοριά». Αθήνα, εκδ. οίκος «Μέλισσα», 1984. (Στην αρχή αναφέρεται, γενικά, στα βυζαντ. μνημεία της Καστοριάς. Έπειτα εξετάζει ειδικότερα: τον Άγ. Στέφανο, τους Αγ. Αναργύρους, τον Άγ. Νικόλαο του Κασνίτζη, την Παναγία Μαυριώτισσα, την Παναγία Κουμπελίδικη ή Καστριώτισσα, τον Ταξιάρχη Μητροπόλεως και τον Άγ. Αθανάσιο του Μουζάκη).

E. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

- A. Αλεξούδη, Χρονολογικοί κατάλογοι των από Χριστού αρχιερατευσάντων κατ' επαρχίας. «Νεολόγος» Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 6698, 20-11-1891. (Κεφ. ΜΘ: μητροπολίτες Καστοριάς).
- Ανωμόμου, Επιστολαί εξ επαρχιών. ΕΑ 25 (1905) 138-141, 373-378, 385-386, 26 (1906) 548-550. (Πρόκειται για επιστολές που στέλνει στο Πατριαρχείο ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης για θέματα της επαρχίας του).
- B. Ατέση, Επισκοπικοί κατάλογοι της εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερον. Εν Αθήναις 1975 (σσ. 113-114: Οι μητροπολίτες Καστοριάς).
- E. Barts, Les églises et les écoles cantonnées de Macédoine. «Echos d'Orient» 13 (1910) 244-248. (Αναφέρεται σε σχολεία και εκκλησίες της Θράκης και της Μακεδονίας. Ανάμεσα στις πόλεις που παρουσιάζουν ενδιαφέρον είναι και η Καστοριά).
- Φ. Βαφειδίου, Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Καστοριάς καί τινα εκκλησιαστικά βιβλία αποκείμενα εν τισι των εκκλησιών αυτής. ΕΑ 20 (1900) 108-110, 123-125, 140-143.
- Περί των εν τη επαρχία Καστοριάς ιερών μονών. ΕΑ 20 (1900) 316-320.
- M. Γεδεών, Πατριαρχικά εφημερίδες. Ειδήσεις εκ της ημετέρας εκκλησιαστικής ιστορίας, 1500-1912. Αθήναι 1936-1938 (σσ. 225-227: Επιστολές του Ε. Γιαννούλη στον Καστοριανό Μανολάκη Γεώργιο).
- I. Γελώτη, Ο εξάδελφός μου Γερμανός Καραβαγγέλης. ΜΖ, τεύχ. 29, Οκτ. 1968, 40-41.
- H. Geizer, Der Patriarchat von Achrid. Geschichte und Urkunden. Athen 1980 (σσ. 29-30: Οι διατελούμενοι θρόνοι Αρχιεπισκοπής Αχριδών. Πρωτόθρονος ο μητροπολίτης Καστοριάς 186-187: α) Εκλογή Διονυσίου ως Μητροπολίτου Καστοριάς, 1694, β) Χρυσάνθος: Μητροπολίτης Καστοριάς τα έτη 1719, 1730, 1735, 1740, 1743).
- K. Δελικάνη, Πατριαρχικά έγγραφα. Κωνσταντινούπολις 1905 (τ. 3, σσ. 822-831 και 858-873: Εκκλησιαστικές πράξεις για τη σχολή Καστριώτη).
- Δ. Ζακυνθίου, Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχριδος και Ιπεκίου. (Δημοσιεύει και έγγραφα της Αρχιεπισκοπής Αχριδών που αφορούν τη Μητρόπολη Καστοριάς).
- Κοινότης Καστοριάς, Ο Άγιος Καστοριάς Κωνστάντιος και οι άθλοι αυτού. Εν Αθήναις 1881. (Παράπονα για ατασθαλίες του Μητροπολίτη Καστοριάς Κωνσταντίου 1880-1882).
- K. Λοβέρτου-Τσιγαρίδα, Τα παλαιά ελληνικά βιβλία στις εκκλησίες της Καστοριάς. «Μακεδονικά» 20 (1980) 237-252.
- Δ. Μακρή, Δύο θαυμάσια εκκλησιαστικά μνημεία της Κλεισούρας. Το μοναστήρι

- της Θεοτόκου και ο ναός του Αγ. Δημητρίου. ΜΖ, τεύχ. 138, Νοέμβρ. 1977, 26-33.
- Μ. Μιχαηλίδη, Ο ναός του Αγίου Ζαχαρία Καστοριάς. ΑΔ 22 (19ο7). Α' Μελέται, 77-86 (με 24 εικόνες).
- Κ. Οικονομοπούλου, Ο Δεσπότης του Αγώνα. ΜΖ, τεύχ. 146, Ιούλ. 1978, 20-23. (Αναφέρεται στο Γερμανό Καραβαγγέλη).
- Μ. Παπαμιχαήλ, Ιερά Μονή Παναγίας Κλεισούρας. «Αριστ.», τεύχ. 35-36, 1962, 121-129.
- Ιερά Μονή της Παναγίας Κλεισούρας Δυτ. Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη, έκδ. των απανταχού Κλεισουριέων «Άγιος Μάρκος», 1962.
- Κ. Παπουλίδη, Ηρωικές μορφές Ιεραρχών στο Μακεδονικό Αγώνα. ΜΖ, τεύχ. 124, Σεπτ. 1976, 10-13. (Αναφέρεται στους μητροπολίτες: Κίτρου Νικόλαο, Δράμας και Σμύρνης Χρυσόστομο, Καστοριάς Γερμανό Καραβαγγέλη).
- Ε. Πελαγίδη, Άγνωστος ναός της Αγίας Αικατερίνης στην Καστοριά. «Βυζαντινός πολιτισμός» Ι, εν Αθήναις 1976, 122-127.
- Α. Πολίτη, Δύο χειρόγραφα από την Καστοριά. «Ελληνικά» 20 (1967) 29-41. (Πρόκειται για εκκλησιαστικά χφ του 14ου και 16ου αι.).
- Χ. Πούλιου, Εκκλησιαστική διαίρεσις. Έδραι μητροπολιτών και επισκόπων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου. ΜΗΑ, 1911, 166-167 (σσ. 166: Εκκλησιαστική ένταξη Καστοριάς).
- Α. Σιάνο, Οι ιερείς κατά τον Μακεδονικόν Αγώνα. «Αριστ.», τεύχ. 67-68, 1968, 54-63. (Αναφέρεται στις θυσίες ιερών περιοχής Καστοριάς-Κορεστίων).
- Ι. Συναγόροφ, Ιστορία Αρχιεπισκοπής Αχρίδας (1394-1767). Σόφια 1932. Τόμοι 3. (Στα βουλγαρικά) (τ. 2, 228-232: Μητροπολίτες Καστοριάς, με στοιχεία για το έργο τους).
- Ε. Stikas, Une église des Paléologues aux environs de Castoria. ΒΖ 51 (1958) 100-112.
- Σύνταξης, Ο Αρχιμανδρίτης Γερμανός Χρηστίδης. «Αριστ.», τεύχ. 71-72 (1968) 1-9. (Γερμανός Χρηστίδης: Από το Μαύροβο Καστοριάς).
- Στατιστικοί πίνακες των εκκλησιών, αγιασμάτων, ιερών, σχολών, διδασκάλων και μαθητών των ιερών Μητροπόλεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου. «Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων», Κωνσταντινούπολις 1907 (α/α 50: Εκπαιδευτική και εκκλησιαστική κατάσταση στην περιοχή της Μητροπόλεως Καστοριάς).
- Ε. Τζιάτζιου, Η ιερά μονή των Αγ. Αναργύρων Καστοριάς. Η ιστορία της ιδρύσεώς της. Περιοδ. «Μήνες», αρ. 1 και 2, έτος 1940.
- Α. Τζιάγιο, Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτ. Μακεδονίας κλπ. (Βλ. Ιστορία).
- Γ. Χρηστίδη, Η Μητρόπολις Καστοριάς μέχρι το 1767. Περιοδ. «Γρηγόριος Παλαμάς» Θεσσαλονίκης 5 (1921) 339-348.
- Βυζαντινοί ναοί Καστοριάς. Περιοδ. «Γρηγόριος Παλαμάς» Θεσσαλονίκης 6 (1922) 128-132, 165-176, 277-281, 342-345, 388-392.

ΣΤ. ΠΑΙΔΕΙΑ

- Α. Αγγέλου, Η δίκη του Μεθοδίου Ανθρακίτη (όπως την αφηγείται ο ίδιος). «Αφιέρωμα εις την Ήπειρον. Εις μνήμην Χρήστου Σούλη (1892-1951)». Αθήναι 1956, 168-182. (Συχνές οι αναφορές στην Καστοριά, όπου ο Ανθρακίτης διετέλεσε διευθυντής της σχολής Καστριώτη).
- Α. Αλεξούδη, Γεώργιος Καστριώτης και η εν Καστορία σχολή. ΕΑ 1 (1880-1881) 175-176, 205-207, 220-221.

- A.** Αλεξούδη, Έγγραφο 18ου αι. περί της εν Καστορία εκκλησιαστικής σχολής. EA 12 (1892-1893) 70-72, 74-76. (Δημοσιεύει 4 έγγραφα για την εκκλησιαστική σχολή του Γεωργ. Καστριώτη).
- * **A** ν ω ν ύ μ ο υ, Περί της εν τη εκκλησιαστική περιφέρεια Καστορίας εκπαιδευτικής κινήσεως κατά το έτος 1884. Περιοδ. «Ανατολική Επιθεώρησις» 74 (1884) και 75 (1885).
- A** ν ω ν ύ μ ο υ, Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895. Θεσσαλονίκη 1896. (Στα ελληνικά και στα γαλλικά) (σσ. 25-29: Η εκπαιδευτική κατάσταση-σχολεία και δάσκαλοι στον καζά Καστορίας: την πόλη και 113 χωριά της περιοχής).
- Π.** Αραβαντινού, Μεθόδιος Ανθρακίτης. Περιοδ. «Πανδώρα» ΙΑ' (1860-1861) 86-89. (Με συχνές αναφορές στην Καστοριά).
- E.** Bartas, Les églises et les écoles κλπ. (Βλ. Εκκλησία).
- I.** Βασδραβέλλη, Τα πρώτα σχολεία της Καστορίας και ο Αθανάσιος Χριστόπουλος. ΗΔΜ, 1960, 111-119.
- Δ.** Γραματοπούλου, μία ελληνική Γραμματική που εξεδόθη στη Βιέννη το 1806 από τον Κλεισουριώτη Δημήτριο Νικολ. Δάρβαρι. ΜΖ, τεύχ. 172, Σεπτ. 1980, 39.
- M.** Γεδεών, Ελληνικά σχολεία Καστορίας. Άγνωστοι αυτών διδάσκαλοι τω 1713-1716. EA 24 (1904) 461-463.
- T.** Ευαγγελίδη, Η παιδεία επί τουρκοκρατίας. Αθήναι 1936 (σσ. 118-121: Η παιδεία στην Καστοριά' 122-123: Η παιδεία στην Κλεισούρα).
- Σ.** Ευστρατιάδη, Ιερόθεος Πελοποννήσιος ο Ιβηρίτης και Μεθόδιος ο Ανθρακίτης ο εξ Ιωαννίνων. Περιοδ. «Ρωμανός ο Μελωδός», Πάρισι, Α' (1932) 257-315. (Συχνές οι αναφορές στην Καστοριά, όπου ο Ιερόθεος γνωρίζεται και συνδέεται με τον Ανθρακίτη).
- Σ.** Ζιώγου-Καραστεργίου, Πληροφορίες για την κίνηση ελληνικών σχολείων της Μακεδονίας στις εφημερίδες «Ερμής» και «Φάρος» της Μακεδονίας (1875-1893). «Μακεδονικά» 17 (1977) 399-404. (Παρέχονται χρήσιμες πληροφορίες για την εκπαιδευτική κίνηση στο Βογατσικό, στην Καστοριά, Κλεισούρα, Χρούπιστα).
- Γ.** Θωμοπούλου, Η ελληνική παιδεία στη Μακεδονία και στη Β. Ήπειρο (πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους). ΝΕ 48 (1950) 914-921 (σ. 916: Κατάλογος 52 χωριών περιοχής Καστορίας που έχουν ελληνικό σχολείο).
- I.** Κατσούρου, Η εκπαίδευσις εν τη Δυτ. Μακεδονία (στατιστικά πληροφορία). ΗΔΜ, 1934, 36-41. (Δίνει στατιστικά στοιχεία για την εκπαιδευτική κατάσταση του νομού Καστορίας την περίοδο 1932-1934).
- Γ.** Κουρνούτου, Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστορίας. «Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου», Αθήναι 1953, 426-468.
- M.** Μιχαλοπούλου, Η ζωή ενός Διδασκαλείου κατά το σχολ. έτος 1924-1925. Αθήναι, εκδ. Μ. Ζηκάκη, 1925. (Πρόκειται για Επετηρίδα του Μονοτάξιου Διδασκαλείου Καστορίας, σχολ. έτος 1924-1925).
- Σ.** Παπαβασιλείου, Γεώργιος Καστριώτης και η εν Καστορία Σχολή αυτού. «Αριστ.», τεύχ. 55 (1966) 9-17.
- Η πρώτη μετά την Άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως Σχολή εν Καστορία. «Αριστ.», τεύχ. 56 (1966) 27-31.
- Σ.** Παπαδοπούλου, Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη 1970 (σσ. 167-177: Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα στην Καστοριά).

- Χ. Παπαδόπουλου, Μεθόδιος Ανθρακίτης. Περιοδ. «Θεολογία» 4 (1926) 10-17. (Θίγεται η δράση του Ανθρακίτη στην Καστοριά).
- Μ. Παπαϊωάννου, Τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας και στη Β. Ήπειρο. ΝΕ 48 (1950) 1110. (Συμπληρώνει και διορθώνει το Γ. Θωμόπουλο, ό.π.).
- Μ. Παράνικα, Σχέδιασμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των Γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι των αρχών της ενεστώσεως (ΙΘ') εκατονταετηρίδος. Κωνσταντινούπολις 1867 (σ. 23; Η Μ. του Γένους Σχολή και ο Καστοριανός Μανολάκης Γεώργιος· σ. 53; Παιδεία και σχολές στην Καστοριά).
- Γ. Πλουμίδη, Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα από κληροδοτήματα Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797). «Θησαυρίσματα» 9 (1972) 236-247. (Ανάμεσα σ' αυτά και οι σχολές Γ. Καστριώτη και Γ. Κυρίτη στην Καστοριά).
- Α. Σιγάλα, Κώδις Σχολείων κοινότητος Κλεισούρας (1830-1926). «Μακεδονικά» 1 (1940) 500-506. (Σύντομη περιγραφή του κώδικα).
- Σύνταξις, Στατιστικοί πίνακες των εκκλησιών, αγιασμάτων, ιερών κλπ. (Βλ. Εκκλησία).
- Στατιστικοί πίνακες της δικαστικής και εκπαιδευτικής κινήσεως των Ι. Μητροπόλεων των υπαγομένων εις το κλίμα του Οικουμ. Θρόνου. «Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων». Κωνσταντινούπολις 1905 (α/α 50: Η εκπαίδευση στην περιοχή Καστοριάς).
- Δ. Χατζή, Το κείμενο της ομολογίας του Μεθοδίου Ανθρακίτη. «Ελληνικά» 15 (1962) 296-306. (Με συχνές αναφορές στην Καστοριά, όπου δίνεται η ομολογία τον Ιούλιο του 1723).
- Π. Χρήστου, Μεθόδιος Ανθρακίτης, βίος, δράσις, ανέκδοτα έργα. Ιωάννινα, έκδ. Ηπειρωτικής Εστίας, 1953. (Θίγονται και θέματα εκπαίδευσης στην Καστοριά όπου δίδαξε ο Ανθρακίτης πάνω από 10 χρόνια).

Ζ. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

- Ε. Πελαγίδη, Ο κώδικας της Μητροπόλεως Καστοριάς, 1665-1769 (Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος 2753). Θεσσαλονίκη 1982. (Μεταπτυχιακή Διπλωματική Διατριβή).
- Α. Πολίτη, Συνοπτική αναγραφή χειρογράφων ελληνικών συλλογών. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1976 (σσ. 29-32: Καταγραφή χφ Μητροπόλεως Καστοριάς, 13ου-15ου αι.). — Δύο χειρόγραφα από την Καστοριά. «Ελληνικά» 20 (1967) 29-41.
- Α. Σιγάλα, Κώδις σχολείων κοινότητος Κλεισούρας κλπ. (Βλ. Παιδεία).
- Αρχεία και βιβλιοθήκη Δυτικής Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη, έκδ. Α.Π.Θ., 1939 (σσ. 127-130: Κώδικες και χφ Καστοριάς· 131-138: Κώδικες και χφ Κλεισούρας).
- Ε. Τσαντσάνογλου, Ένα χειρόγραφο των «Λυρικών» του Αθ. Χριστόπουλου στο Βρετανικό Μουσείο. «Ελληνικά» 22 (1969) 207-220.

Η. ΓΛΩΣΣΑ

- Α. Βαγιακάκου, Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας και Θράκης εις το Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών και τα σχετικά προβλήματα. «Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη)». Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (αρ. 179), 1977, 97-160 (σσ. 108-110: Περιγράφει 1ο χφ. του Κέντρου Συντάξεως Ιστορικού Λεξικού, προερχόμενα από

την πόλη και την περιοχή Καστοριάς).

- X. Γεωργίου, Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς. Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ. (Μακεδ. Βιβλιοθήκη, αρ. 23), 1962.
- A. Θαβώρη, Μορφολογικά μερικών ιδιωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας. (Σχηματισμός τύπων της Προστακτικής και ιδιαίτερα του παθητικού αορ.). «Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ήπειρος-Μακεδονία-Θράκη)». Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ (αρ. 179), 1977, 75-95 (σσ. 78, 90-91: Γλωσσικά ιδιώματα Καστοριάς και περιοχής της).

Θ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- X. Αναλογίδη, Το ελληνικό Ροδέλαιον. «Πραγματεία Ακαδημίας Αθηνών», τ. Ε΄, αρ. 2. Αθήναι, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, 1936. (Μελέτη-προτάσεις για ροδοκαλλιέργεια στην περιοχή Καστοριάς).
- K. Βακαλόπουλου, Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του Πασαλικιού Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αι. «Μακεδονικά» 21 (1981) 168-200. (Δίνει χρήσιμα δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία για την Καστοριά).
- A. Γιαννούση, Καστοριά κλπ. (Βλ. Ιστορία) (δίνονται και στοιχεία για την οικονομική ζωή της Καστοριάς).
- Π. Γιόκα, Το θαύμα της γουνοποιίας της Καστοριάς και της Σιατίστης. Θεσσαλονίκη 1971.
- Το δεύτερον στάδιον της γουνοποιίας. Θεσσαλονίκη 1973.
- Το προνόμιον της Καστοριάς και της Σιατίστης εις την βιοτεχνίαν των γουναρικών. Θεσσαλονίκη 1975.
- Eταιρείας «Ελληνισμός», Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας. Εν Πειραιεί 1896. (Πέρα από τα εθνολογικά και εκπαιδευτικά, δίνονται και οικονομικά στοιχεία για την Καστοριά. Βλ. και Ιστορία, λήμμα Ανώνυμος).
- Σ. Θεοφανίδη, Η οικονομική ανάπτυξη της Μακεδονίας από το 1912 ως σήμερα. «Μακεδονία 4000 χρόνια κλπ.», 509-527 (σσ. 510-511, 516, 520, 524: Οικονομικά στοιχεία για την Καστοριά).
- K. Θεοχαρίδου, Το αρχοντικό του Μπασάρα στην Καστοριά κλπ. (Βλ. Λαογραφία). (Δίνει στοιχεία για την εμπορική δραστηριότητα και τις οικονομικές διασυνδέσεις της οικογ. Μπασάρα).
- M. Καλινδέρη, Αι συντεχνίαί και η εκκλησία επί τουρκοκρατίας. Εν Αθήναις 1973 (σσ. 130-135: Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των γουναράδων της Κωνσταντινούπολης, με την οικονομική δύναμη που διαθέτουν).
- M. Μαυρογορδάτου - A. Χαμοδοπούλου, Η Μακεδονία. Μελέτη δημογραφική και οικονομική. Θεσσαλονίκη 1931 (σσ. 15-16: Πληθυσμικά στοιχεία για την Καστοριά· 25: Προσφυγικές εγκαταστάσεις στην Καστοριά· 27: Διανομή κλήρων στην Καστοριά· 59: Καπνοκαλλιεργητικά δεδομένα στην Καστοριά· 111-112: Δασικές και βοσκοτοπικές εκτάσεις Καστοριάς).
- N. Μέρτζου, Ο πόλεμος της γούνας μάλιστα. ΜΖ, τεύχ. 113, Οκτ. 1975, 26-33. (Αναφέρεται στις κινητοποιήσεις των Καστοριανών, προκειμένου να μην επεκταθεί η γούνα σε άλλους νομούς).
- K. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομή της μεταπρατικής πόλης. Αθήνα, έκδ.

Στοχαστής, 1973-74 (σ. 33: Πληθυσμός της Καστοριάς, κατά κατηγορία ασχολιών, το 1520).

- Θ. Μπαλιή, Οικονομική και οργανωτική διερεύνησις των επιχειρήσεων γουνοποιίας. Αθήνα, έκδ. Κ. Ζεμπίνη, 1973. (Διαδακτορική διατριβή για τη γουνοποιία της Καστοριάς).
- Χ. Νάτσο, Μελέτη κοινωνικοοικονομικού προσανατολισμού επτά κοινοτήτων νομού Καστοριάς. Καστοριά, έκδ. Διεύθυνσης Γεωργίας Ν. Καστοριάς, Δεκ. 1980. (Η μελέτη αναφέρεται στις κοινότητες: Μαυροχώρι, Πολυκάρπη, Φωτεινή, Μεταμόρφωση, Τοιχίδι, Βυσσινιά, Οξυιά, Πολυκέρασο).
- Κ. Οικονομοπούλου, Η γούνα της Καστοριάς και της Σιάτιστας. ΜΗΘ, 1979, 153-156.
- Α. Παραφεντίδου, Μια θαυμάσια επίδειξις γουναρικών εν συνδυασμώ με υφαντά και κοσμήματα. ΜΖ, τεύχ. 65, Οκτ. 1971, 27-28. (Επίδειξη γουναρικών Καστοριάς και Σιάτιστας, της 18-9-71, στη Θεσσαλονίκη).
- Λ. Σαμαρά, Η μεγάλη εποποιία των γουναράδων από την Καστοριά. ΜΖ, τεύχ. 187, Δεκ. 1981, 32-35.
- Ν. Σβορώνου, Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις κλπ. (Βλ. Ιστορία Σύνταξης, Καστοριά: Η μητρόπολη της γούνας. ΜΖ, τεύχ. 81, Φεβρ. 1973, 32-39).
- Ν. Τοτόγον, Όψεις της μετάβασης από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. «Σ. Ασδραγά, Η οικονομική δομή κλπ.», 260-284 (βλ. Ιστορία) (σ. 267: Ποσοστό εισπραττόμενης δεκάτης από προϊόντα περιοχής Καστοριάς).
- Ν. Τομπαΐδη, Η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία. Θεσσαλονίκη, ΥΠΑΚΑΜ (αρ. 42), 1976 (σσ. 4, 6, 9, 11, 15, 17, 18, 23, 30, 32, 37, 38, 67, 93, 107, 109: Στατιστικά στοιχεία απασχόλησης στον τομέα γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασών, στο νομό Καστοριάς).
- Θ. Τσιοβαρίδου, Τα ιδίωρθημα οικονομικά προβλήματα του νομού Καστοριάς και η αντιμετώπισή τους. «Βαλκανική Βιβλιογραφία», τ. V-1976. Παράρτημα. Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1979, 211-238.
- Υ.Π.Α.Β.Ε., Προμελέτη οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως νομού Καστοριάς. Θεσσαλονίκη 1970 (αρ. 27).
- Α. Χατζημιχάλη, Το ισνάφι των γουναράδων. Περιοδ. «Συνεταιριστής» 104-106 (1955) 83-87. (Η οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα των γουναράδων της Πόλης, που κατά πλειονότητα είναι Καστοριανοί).
- HELLAS ICAR S.A., Η γουνοποιία Καστοριάς και οικονομική διάρθρωση της περιοχής. Θεσσαλονίκη 1979.
- Hellenews - εξπρές, Βόρεια Ελλάδα. Θεσσαλονίκη. Μακεδονία-Θράκη: Το νόμρο ένα στην τροχιά της αλλαγής για την περιφερειακή ανάπτυξη. Θεσσαλονίκη 1982 (με την ευκαιρία της 47ης ΔΕΘ, 1982) (σσ. 135-136: Η πρωταρχική σημασία της γούνας για την Καστοριά. Περίληψη προτάσεων του 5/ετούς Προγράμματος Νομαρχίας Καστοριάς).

Ι. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΑΞΙΔΙΑ-ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ-ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

- Γ. Αθανασόπουλου, Το οροπέδιον των λυμνών της Βορειοδυτικής Ελλην. Μακεδονίας. Εν Αθήναις, έκδ. Ελλην. Γεωγραφικής Εταιρείας 1924. (Μεταξύ των άλλων,

- αναφέρεται και στη λίμνη και στην πόλη της Καστοριάς).
- Α. Βα ν ό μ ο υ, Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομική, γεωγραφική κλπ. (Βλ. Ιστορία).
- Α. Α ρ β α ν ί τ ο υ, Η Μακεδονία εικονογραφημένη. Αθήναι 1909 (σσ. 94-96: Χρούπι-στα-Καστριά).
- Α. Β α γ ε ν ά - Θ. Α ν α γ ν ώ σ τ ο υ, Ο γύρος της Ελλάδος. Τόμ. Δ' Αθήναι, έκδ. «Χρήσιμα βιβλία», 1970 (σ. 6: Η Ορρεσιτιάς στην αρχαιότητα· 13: Ο νομός Καστοριάς διοικητικά· 51-56: Ιστορία και παρόν νομού Καστοριάς).
- Δ. Γ ι α ν ν ο ύ σ η, Καστοριά κλπ. (Βλ. Ιστορία).
- Στον αθάνατο Γράμμο. «Αριστ.», τεύχ. 75-76 (1969) 31-35. (Οδοιπορικό).
- Ν. Δ α σ κ α λ ά κ η, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς. Αθήνα 1979².
- Π. Ζ ά τ τ α, Η αγάπη της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 128, Ιαν. 1977, 22-24. (Αναφέρεται στη δραστηριότητα του Καστοριανού Συλλόγου «Φίλοι του Περιβάλλοντος»).
- Α. Κ α ρ α ν τ ώ ν η, Καστοριά, το βυζαντινό στολίδι της λίμνης του Ονεύρου. Αθήνα, έκδ. Εθνικού Οργανισμού Ελλην. Χειροτεχνίας (αρ. 7), 1972.
- Γ. Κ α ψ ά λ η, Τρεις νεράιδες της Μακεδονίας: Νάουσα-Έδεσσα-Καστοριά. Αθήναι 1939. (Τουριστικές εντυπώσεις).
- Κ. L i n d b e r g, Notes sur les grottes de la Grèce. «Acta Musei Macedonici Scientiarum Naturalium», τ. 3, No 2-24. Scorje I-VIII, 1955 (σσ. 49-50: Πρώτη περιγραφή της σπηλιάς του «δράκου» στην Καστοριά).
- Δ. Μ α κ ρ ή, Προσκύνημα εις το Λινοτόπιον και τον Άγιον Ζαχαριάν. ΜΖ, τεύχ. 69, Φεβρ. 1972, 29-31.
- Ι. Μ π α κ ά λ η, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς. Καστοριά 1951.
- Τουριστική Καστοριά (ιστορία-εικόνες). Καστοριά 1954.
- Δ. Π α π α κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ, Ένας κόσμος ονείρων στο Σπήλαιο της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 44, Ιαν. 1970, 38.
- Σπήλαιον του δράκου Καστοριάς. «Καστορία», Δελτίον πληροφοριών Νομαρχίας-Καστοριάς, τ. Α', τεύχ. 2, 1968, 13 κ.ε.
- Κ. Π η χ ι ώ ν, Τουριστικός οδηγός Καστοριάς. Καστοριά, έκδ. Σ. Δούκη, 1958.
- Λ. S i e g e m u n d, Καστοριά. ΜΖ, τεύχ. 13, Ιούν. 1967, 12-16· τεύχ. 14, Ιουλ. 1967, 11-15.
- (Ο συγγραφέας, πρόξενος της Γερμανίας στη Θεσσαλονίκη, δίνει τις εντυπώσεις του από μια επίσκεψη στην Καστοριά).
- Σ υ γ γ ρ α φ ι κ ή ς ο μ ά δ α ς, Καστοριά. Τουριστικός οδηγός Ν. Καστοριάς. Καστοριά, έκδ. Νομαρχίας Καστοριάς, 1971. (Στα ελληνικά και στα αγγλικά).
- Σ ύ ν τ α ξ η ς, Η επαρχία Καστοριάς. (Γεωγραφία-Ιστορία). Η.Δ.Μ., 1938, 93-95. (Βλ. και Ιστορία).
- Σ ύ ν τ α ξ η ς, Για να σωθούν οι ομορφιές της Καστοριάς. ΜΖ, τεύχ. 169, Ιούν. 1980, 51. (Τονίζεται ο ρόλος του Καστοριανού Συλλόγου «Φίλοι του Περιβάλλοντος»).
- Ν. Σ χ ι ν ά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας-Ηπείρου. Αθήναι 1886 (σσ. 235-264: α) Ημιονικός δρόμος από Καστοριά: προς Κορυτσά, Πρέσπα, Πρεκοπάνια, Φλώρινα, Βλαχοκλεισούρα, Αλμπάνικιοί, Ζέλενιτς, Εξίσουϊ, Βέντσα, β) αμαξιτός δρόμος από Καστοριά προς Φλώρινα).
- Δ. Φ ι λ ι π π ί δ ο υ, Η Μακεδονία ιστορικάς, εθνολογικώς, γεωγραφικώς, στατιστικώς. Εν Αθήναις 1906. (Βλ. Ιστορία, για τις παραπομπές).
- Ν. Φ ί σ τ α, Τρία βουνά, τρία χωριά της Δυτ. Μακεδονίας. (Νυμφαίο-Κλεισούρα-Βλάστη). ΜΖ, τεύχ. 142, Μάρτ. 1978, 32-34.
- Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο ύ, Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας· μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων. Εν Αθήναις 1906 (σσ. 45-65: Εντυπώ-

- σεις από μια περιοδεία στην Κλεισούρα, Καστοριά, Βογατσικό, Σέλιτσα (Εράτυνα).
Κ. Χωρικός, Ο γύρος της Ελλάδος σε δεκαέξι ταξίδια. Εν Αθήναις, έκδ. Ελευθερουδάκη, χχ (σσ. 473-474: Εντυπώσεις από μια επίσκεψη στην Καστοριά).

ΙΑ. ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ-ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

- Β. Δημητριάδη, Καστοριά. Υφιστάμενο οδικό δίκτυο. Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας Πολυτεχν. Σχολής Α.Π.Θ., 1972.
- Ν. Dοϊκος, La participation populaire à la renovation du centre historique de Kastoria. Paris, Unesco, 1980. (Η λαϊκή συμμετοχή στην ανανέωση του Ιστορικού Κέντρου Καστοριάς).
- Ι. Δράγκου - Π. Παπαδόπουλου, Χωροταξική διερεύνηση του νομού Καστοριάς. Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας Πολυτεχν. Σχολής Α.Π.Θ., 1972.
- Ν. Μουτσόπουλου, Πολεοδομική έκφραση Καστοριάς. Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας Πολυτεχν. Σχολής, 1972.
- Προτάσεις και εμπειρίες από τις μελέτες της Καστοριάς και της Παλαιάς πόλεως Ρεθύμνου. Περιοδ. «Αρχιτεκτονικά θέματα», τεύχ. 9 (1975) 210-213.
- Καστοριά (Λεύκωμα). Ιστορική-χωροταξική-πολεοδομική-μορφολογική μελέτη Καστοριάς. Αθήνα, έκδ. Γρηγόρη, 1981.
- Νομαρχιακής Επιτροπής ΠΑΣΟΚ Ν. Καστοριάς, Καστοριά. Χωροταξία-Περιβάλλον-Παράδοση (χτχ.).
- Α. Τσοόκα, Καστοριά, Αποτύπωση-Ανάλυση υφισταμένων πολεοδομικών δεδομένων. Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας Πολυτεχνικής Σχολής, 1972.

SUMMARY

Stathis Pelagidis, Bibliographical sketch of Kastoria town and region.

In this bibliography are included various works which directly or indirectly refer to Kastoria and its region. The relative references, selected from books and reviews articles, are classified into 11 thematic sections:

1) Journals-reviews of Kastoria, 2) History (sources-bibliography), 3) Folklore, 4) Archaeology-Art, 5) Church, 6) Education, 7) Manuscripts, 8) Language, 9) Economy, 10) Geography, travels, tourism, natural environment, 11) Town planning.

The objective of this work is to be of assistance to any serious attempt for research on the subject of Kastoria.